

ZEF MIRDITA

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR -10000 Zagreb

O JUŽNOJ GRANICI DARDANACA I DARDANIJE U ANTICI*

UDK 931(38)

Izvorni znanstveni rad

Na temelju detaljne analize pisanih izvora i rezultata istraživanja ovoga problema u naše doba, autor dolazi do zaključka da sejužna granica Dardanaca i Dardanije, unatoč njezinoj promjeni u određenim povijesnim razdobljima, kao posljedica juriš gladii, pa i Dioklecijanovih administrativnih reformi, uglavnom podudarala s koliko-toliko prirodnom linijom koja - idući od zapada prema istoku - od dodirne točke tromeđa Dardanije, Dalmacije i Makedonije, tj. od podnožja Scardus mons, odnosno Koraba, obuhvaćajući tu i područje Tetova i Gostivara, pa dalje prema istoku prekoplanine Suva gora sve do rijeke Treske. Odatle se spuštala sjevernim obroncima planine Jakupice do sela Vodno, nešto južnije od Bylazore gdje se rijeka Pčinja ulijeva u Vardar. Zatim, povlačeći luk prema sjeveru, preko područja planine Ovce polje vodi prema jugozapadnim obroncima planine Osogova. Na području gradića Zletovo, gdje se nalazi i dodirna točka triju provincija: Moesia Superior odnosno Dardanije, Makedonije i Trakije, počinje i istočna granica Dardanaca i Dardanije.

Koliko god je utvrđivanje linije zapadne granice Dardanaca i Dardanije u antičko doba teško i problematično,¹ ništa lakše nije ni utvrđivanje njihovejužne granice. O tome rječito govori brojnost studija i priloga različitih autora čiji se rezultati uglavnom i ne podudaraju.² Razlog tome je svakako to što je većina autora o tome pisala iz kabinetske perspektive, nedovoljno poznavajući teren *de visu*. Unatoč svim poteškoćama, koje su proistekle kao posljedice suprotstavljenih mišljenja poznatih znanstvenika, razmatranju ovoga problema pristupio sam ne samo na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja nego i hodološkom metodom koju smatram nužnom kada je riječ o navedenom problemu.

Zarazliku od zapadne granice Dardanaca i Dardanije, pri utvrđivanju koje umnogome pomaže i prirodni čimbenik koji utječe manje-više i na utvrđivanje etnogeografske granice različitih etničkih aglomeracija, za južnu granicu, nažalost, jedan taj elemenat nije potpuno jasan. Nadalje, u različitih antičkih autora, pa čak i u jednog te istog autora, mogu se naći kontradiktorni podaci o nekom problemu, što, stvarajući konfuziju, više zamršuje negoli što pomaže pri rasvjetljavanju navedenog problema. No, unatoč tome, njihovi su nam podaci, makolikobili kontradiktorni, više nego potrebni.

* Pri izradi ovog rada koristio sam se pojedinim tekstovima antičkih autora iz djela: PAPAZOGLU 1969. i njihove prijevode sadržane u navedenoj knjizi.

1. MIRDITA 1991: 163-184.

2. VULIĆ 1924: 237-247; 1925: 1-15; PAPAZOGLU 1957: 45-96; 1969: 143-161; 1978; 1979: 328-338.

Naime, i sam arheološki materijal područja koji bi nam mogao pomoći pri utvrđivanju navedene linije također je nedostatan. Pritom treba imati u vidu činjenicu da u okvir materijalne kulture Dardanaca ulazi i ona koja pripada Peoncima čiji je ilirski karakter neupitan. Lingvistički faktor, tj. grčki odnosno latinski jezik, a koji je potvrđen na epigrafskome materijalu i kojim se pri utvrđivanju etnopolitičke granice između Dardanije i Makedonije koristi, ponekad i apodiktički, jest irelevantan, i to osobito kada je riječ o graničnoj liniji koja prolazi kroz područje kontaktnih kulturnih zona, kao stoje južna granica Dardanaca i Dardanije. Naime, ne bi se smjela izgubiti iz vida činjenica daje upravo u toj kontaktnoj zoni, premda je grčki jezik bio jezik duhovne-religiozne kulture, pa stoga i dominantan u komunikaciji, postojala mogućnost miješanja raznih jezika.³ Poznato je također da helenizacija odnosno romanizacija Dardanca i Dardanije nije uzela maha,⁴ unatoč neposrednoj blizini helenskog svijeta i političkoj prevlasti rimske države nad tim područjem.

Neovisno o svemu stoje prethodno rečeno, pri utvrđivanju bilo kojih graničnih linija, mora se uzeti u obzir ne samo etnogeografski nego i povijesno-politički čimbenik.

Na samom početku treba reći da osim Bylazore⁵ koja se nalazi na samoj granici između Makedonije i Dardanije, tj. kod Velesa⁶ i o kojoj nam Polibije veli daje bila veliki peonski grad,⁷ drugog sličnog uporišta i nemamo. Nadalje, poznato je da pojmovi *Makedonija* odnosno *Dardanija* u antičkih autora imaju više administrativno-političko, negoli etnogeografsko značenje. To je osobito postalo izraženo nakon gubitka neovisnosti i njihova potpadanja pod rimsku vlast. Stoga do vremena kada je Makedonija postala međunarodnim političkim čimbenikom, a to je bilo za vladavine Filipa II Makedonskog (359-336), kada i počinje imperijalistička politika Makedonije,⁸ pri utvrđivanju južne granice Dardanaca morat ćemo se osloniti na etnografske podatke o Peoncima i drugim plemenima koja su bila u susjedstvu Dardanaca, dakako, uvijek imajući u vidu čimbenik etničkih migracija i emigracija.

Već je rečeno da su podaci antičkih autora koji bi mogli poslužiti pri utvrđivanju geografskog prostiranja različitih plemena na Balkanu šturi, a često i nejasni.

Tako, primjerice, Strabon, premda je živio u Augustovo doba, vrlo neodređeno govori o geografskom prostiranju ilirskih, tračkih i peonskih plemena južno od Dunava. Naime, smatra da je Balkanski poluotok ili "Europa" s desne strane Istra, a (sjeverni, odnosno negrčki dio predstavlja u dva dijela), podijeljen *"lancima ilirskih, peonskih i tračkih planina, koji se kao neka ravna linija gotovo paralelna s Dunavom protežu od Jadrana do Crnog mora"*. Prema Crnome moru najviša planina je *Haemus*, a *"prema Jadranu nalazi se Ardia, dok se između njih nalazi Peonija koja je i sama visoka. Sjedne strane njenu granicu prema Trakiji čine Rodopi, koji su najviša planina poslije Hema, s druge strane, prema sjeveru, ilirske zemlje, zemlja Autarijata i Dardanija."*⁹ A na drugom mjestu kaže da na jugu Dardanija graniči s makedonskim i peonskim planinama kao i s

3. GEROV 1971: 178 ss.

4. MIRKOVIĆ 1977: 845; 1981: 84-85; MIRDITA 1972: 277-298; 1985: 179-194

5. Ime grada je složenica od ilirskog: BuXxu<; = grad (TOMASCHEK 1893: 18) i ropa koja se tumači albanskom riječju: ura (most), što prema J.G. von Hahnu znači: grad - most (v. HAHN, 1861: 166). Istog je mišljenja i G. Kazarow koji kaže da ga i Turci zovu: Köprüllü = Briickenstadt "Mostgrad" (v. KAZAROV 1923: 23). Stoga su sva ona nastojanja da se kontinuitet Bylazore traži u slavenskoj riječi *Veles* neprihvatljiva i nedokaziva. Uostalom, Bylazora se posljednji put spominje 168. godine pr. Kr., dok se Veles prvi put spominje tek 1018. u dokumentu Bazilija II (v. DÖLGER 1924, Nr. 806; PAPAZOGLU 1957: 232)

6. DROYSEN 1893: 63; GEYER. 1928, col. 661; KARCAROV 1921: 4; VENEDIKOV, I. 1943: 15; PAPAZOGLU 1957: 231 s.; 1969: 216 s.; HAMMOND 1972: 78 s.

7. Polyb. V, 97,1. Isto tvrdi i Tit Liv. XLIV, 26,8: *"Mittit Antigonum (...) qui iuberet multitudinem Gallorum ad Byzazora - Paeoniae is locus est-castra movere."* U okvir Peonije stavlja ga i: WALLBANK 1940: 63: "Bylazora, a town in Paeonia commanding the pass over into Dardania".

8. HAMMOND 1959: 533 ss; BENGTON 1965: 290 ss.; HAMMOND - GRIFFITH 1979: 203 s.

9. Strab. VII 5,1 (c.313); ZIPPEL, G. 1877: 39; PAPAZOGLU 1969: 76, 145,243 (A 6; 439; D 83); 1978: 97, 189, 523, 546 (A 6).

Autarijatima i Dasaretima.¹⁰ Opisujući geografsko rasprostriranje Peonije, među inim, isti autor kaže: *na jugu* (zasigurno ruje počinjena pogreška prepisivača teksta, jer se plemena koja se spominju u tekstu pružaju sjeverno od Peonije, Z.M.) *graniči* (se. Peonia, Z.M.) *s Autarijatima, Dardancima i Ardijejcima*.¹¹ Sa sigurnošću se može reći da se ti Strabonovi podaci kronološki odnose na izvore iz vremena kada su ta dva etnika i državne strukture bili neovisni.¹² Bilo kako bilo, Strabon nam Makedoniju predočuje poput paralelograma čiju sjevernu granicu čini jedna linija koja spaja planine: Bertiskovo, Skardos, Orbelos, Rhodope i Haemus.¹³

Plinije Stariji donosi nove podatke. Određujući granice Epira, između ostaloga kaže: "£/ *zaleđu Epiroćan pružaju se gore spomenuti Dasareti, slobodan narod, a iza njih su divlji Dardanci. Na lijevoj strani Dardanaca pružaju se Tribali i narodi Meza. Na njihovom čelu nalazili su se Medi i Dentheleti koji se naslanjaju na Tračane i pružaju se sve do Ponta*."¹⁴ Iz ovoga proistječe da su se Dardanci nalazili između plemena Dasareta, Tribala i Meda. Međutim, to se teško može kronološki odrediti. Razlog tomu jest, prema riječima Fanule Papazoglu, što Plinije donosi neke podatke koji se mogu shvatiti kao rezultat korišćenja raznih izvora ali i kao kontaminacija podataka koji se odnose na Makedoniju s onima koji se odnose na provinciju Makedonije.¹⁵ Opisujući Makedoniju za koju tvrdi daje "u njoj živjelo stotinu i pedeset plemena", između ostaloga kaže, "da se ona ranije nazivala Emathia."¹⁶ "Na zapadu se pruža prema plemenima Epiroćana, a u zaleđu i Magnezije i Tesalije bila napadnuta od strane Dardanaca. Na sjeveru su je od Tribala štitile Peonija i Pelagonija."¹⁷ Govoreći o unutrašnjosti Makedonije, kojom prilikom spominje i razne gradove i rijeku Aksij, kaže: "Na ovoj granici susjedi Makedonije su Dardanci, Treri i Piereri."¹⁸

Iz onoga stoje naprijed rečeno lako se može zaključiti kako nam Strabonovi i Plinijevi podaci ne mogu mnogo koristiti kad je riječ o granicama. I Ptolemejev je opis vrlo općenit, granice su imaginarne točke koje je moguće povezati s geografskim dužinama i širinama, premda je njegov opis točniji od onoga koji nam donosi Strabon.¹⁹

Uostalom, glavno obilježje južne granice Dardanaca i Dardanije u antici je promjenjivost kao posljedica vojne i imperijalističke politike Makedonije, a kasnije i Rimljana u određenim povijesnim razdobljima. Ovu je činjenicu najbolje iskazao M. T. Ciceron govoreći "da su makedonski vladari uvijek imali onu granicu provincije koju su stekli mačevima i kopljima."²⁰ Ovo nas prisiljava da južnu granicu Dardanaca i Dardanije promatramo u kontekstu različitih povijesnih faza koje su bile odlučujuće za njezinu promjenu od prapovijesti do kasne antike.

Za prapovijesno doba pa sve do IV. stoljeća prije Kr. zadržat ću se uglavnom na etnografskom utvrđivanju južne granice Dardanaca, i to u odnosu na Peneste i Peonce, oslanjajući se, dakako, na analize i rezultate raznih suvremenih istraživanja te problematike.

10. Strab. VII 5,7 (c.316); ZIPPEL 1877: 39; PAPAZOGLU 1969: 145 (D81); 1978: 189, 567 (D 81).

11. Strab VII 5,12 (c.318); Strab VII fragm. 4 (c.329) (84 i 85); ZIPPEL 1877: 40; PAPAZOGLU 1969: 145; 1978: 189 (D 84 i 85)

12. PAPAZOGLU 1969: 145; 1978: 189.

13. PAPAZOGLU 1979: 329.

14. Plin. IV 1(1): *Epiros ipsas ad Magnesiam Macedoniamque tendens a lergo suo Dassaretas supra dictos, liberam gentem, mox feratn Dardanos habet. Dardanis laevo Triballi praetenduntur lalere et Moesicae gentes, a fronte iunguntur Maedi ac Denseletae, quibus Thraces ad Ponlum usque pertinentes* (v. i: PAPAZOGLU 1969: (T 52;D 87)

15. PAPAZOGLU 1979: 330.

16. O tom nazivu vidi: PAPAZOGLU 1957: 144-145, bilj.34.

17. Plin. IV, 10(17):- *Macedonia postea CL populorum, duobus ineluta regibus quondamque terrarum imperio, Emathia antea dicta. Haec ad Epiroticas gentes in solis occasum recedens post terga Magnesiae atque Thessaliae infestatur a Dardanis. Partem eius septentrionem Paeonia ac Pelagoniaprotegunt Triballis* (v. i: PAPAZOGLU 1969: (D 88)

18. Plin IV 10(17): *adhunefinem Dardani, Treres, Pieres Macedoniam aceolunt* (v. i: PAPAZOGLU 1969: (D 90)

19. PAPAZOGLU 1979: 329 s.

20. Cicero, *In Pison*. 38: *... tantam vero provinciam eum tanto exercitu, Macedoniam praesertim quam tanle barbarorum gentes attigunt ut semper Macedonicis imperatoribus idem fines provinciae fuerint qui gladiatorum atque pilorum...*

Podnožje planine Koraba bila je jugozapadna točka Dardanaca i Dardanije. Na tom su području Dardanci graničili s Penestima, ilirskim plemenom koje se pružalo duž doline Crnoga Drima, koje polazi od Ohridskog jezera pa sve do juga i jugoistoka Šar-planine i "ilirske pustinje" ili kako čitamo kod Polibija "(...) ὄρος τὸ ἐξ Ἰλλυρῶν ὄρος; ἢ ἢ ἐπὶ τῆς κατὰ οὐλίστιν ἰσθμῶν ἢ ἢ ἰσθμῶν;"²¹ odnosno kod Tita Livija "Hi (se. Persejevi poslanici, Z.M.) *transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines.*"²² Središte te "regionis Penestiae"²³ ili "Penestianae terrae"²⁴ bila je Uscana koju, prema mišljenjima mnogih istraživača, valja identificirati s Kičevom (alb. Kërçova),²⁵ ali ne i s Enejem (*Oeneum*, Tetovo) koji je dardanski grad.²⁶ Fanula Papazoglu tvrdi da se ta točka, koja oblikuje granični trokut kasnijih provincija Makedonije, Dalmacije i *Moesiae Superioris*, izgleda potpuno podudara s etnopolitičkim graničnim trokutom u predrimsko doba između ilirskih plemena - Penesta, Makedonaca i Dardanaca.²⁷ Od tog trokuta počinje linija južne granice koja, može se slobodno reći, nikada nije bila stabilna. Naime pleme s kojim su Dardanci na jugu graničili bili su Peonci.

Premda se mnogo pisalo o etničkoj pripadnosti Peonaca, i to uglavnom na osnovu fragmentarnih jezičkih podataka, kao i podataka antičkih autora, mišljenja su vrlo različita.²⁸ Razlog tome treba tražiti prije svega u nedostatku materijala kako onog jezičnoga, tako i povijesnoga i arheološkoga. Međutim, čak je i ovaj kojim raspolažemo proturječan.

No, ni antički se autori ne slažu oko njihove etničke pripadnosti. Homer ih predstavlja kao barbare i saveznike Trojanaca.²⁹ Strabon ih smatra Tračanima, odnosno Frigijscima³⁰; dok ih Herodot³¹ kao i Tukidid³² razlikuju od Tračana. Na drugom pak mjestu Herodot³³ kaže da su Peonci Teukri koji su došli iz Troje. Apijan,³⁴ pak, govoreći o genealogiji raznih plemena, kaže da su

21. Polyb. XXVIII 8,5.

22. Tit Liv. XLIII 20,1. O lociranju ovih "*Illyrici solitudines*" postoje različita mišljenja. N.G.L. Hammond smatra da te upuštene krajeve treba tražiti na području Prizrenske kotline, odnosno između Prizrena i Uroševca (HAMMOND 1972: 84). Tko iole pozna to područje *de visu* doći će do zaključka da se navedeno područje ne može nalaziti između Prizrena i Uroševca, nego na visoravnima šarplaninskih proplanaka. Na ovakav me zaključak navodi i činjenica da je makedonski kralj Persej 170/69. godine pr.Kr. vodio vojnu ekspediciju protiv Dardanaca (Tit Liv. XLIII 18,2) koji su se nalazili upravo na tim visoravnima (KROMAYER 1907: 260, bilj. 4; WALLBANK 1976: 269, bilj. 38; MIRDITA 1991:175)

23. Tit Liv. XLIII 19,2.

24. Tit Liv. XLIII 18,5; MÜLLER. *RE*, 19-1, 1937, col. 495; PAPAZOGLU 1979: 332.

25. HAMMOND 1972: 43, karta br.9; HAMMOND - WALLBANK 1988: bilj. 2; PAPAZOGLU 1969: 147. vidi i bilj. 197; 1978: 169, 192, bilj. 197; 1979: 332; TOMOSK.L.T. 1963: 340 s.; MIRDITA, Z. 1975: 208, 210, 211.

26. MACK 1951: 177; VULIĆ 1934: 39; MIRDITA 1975: 209 s. Međutim, N.G.L. Hammond i F.W. Walbank smatraju da bi antički *Oeneum* trebalo locirati u dolini rijeke *Artatus* (Veleka). (v. HAMMOND - WALLBANK 1988: 529.)

27. PAPAZOGLU 1969: 147; 1969: 192; 1979: 330.

28. O Peoncima je mnogo pisano i njihov je etnički identitet zasebno razmatran, (v. DROYSEN 1893: 48 - 79; DROYSEN 1893a: 79 - 87; VULIĆ 1926: 107-117; LENK, B. Paiones. *RE*, 36, 1942, col. 2403 - 2408; MERKER 1965: 35-54; KATIČIĆ

1977: 25 - 31) no mišljenja se umnogome razlikuju. Razlog tomu je činjenica poistovjećivanja etničko-jezičnih skupina na Balkanskom poluotoku. Neki Peonce smatraju za Ilire (v. ZIPPEL 1877: 25, 26, 38, 39; TOMASCHEK 1893: 18 - 27; MAYER 1957: 253; KRAHE 1925: 112-113; 1929: 84, 143; 1955:42-43; KACAROV 1921; 1923: 20 - 26; JOKL, N. *ERL* I: 88; 6, 38; RUSSU 1969: s.v. Paones; PATSCH 1907: 169 - 174; 1922: 40; SCHÜTT 1910: 23 - 25; CIMOCHOWSK.I 1975: 9 ss.), a drugi pak Tračanima (v. DETSCHEW 1976:351 - 353; FOL 1975, s.v. Peonci), odnosno Frigijscima koji su se kasnije izmiješali s Ilirima (v. GEORGIEV 1957: 70-80; GEORGIEV 1966: 196-197; PAJAKOWSKI 1984: 54 ss, 61 s.) F. Papazoglu je najprije bila sklona Peonce smatrati Ilirima (PAPAZOGLU 1967: 11-31; 1965: 114 ss; 1969: 186 ss.) potom je tvrdila da su trako-frigijskog podrijetla (v. PAPAZOGLU 1974: 50 -74) da bi naposljetku zaključila da su se "Peonci definitivno pretopili u Makedonce" (v. F. PAPAZOGLU 1957: 63)

29. // II 848-849; X 426 - 431; XVI 284 - 292; XXI 139-143, 153-160.

30. Strabo VII fragm. 11.

31. Herodot VII 185.

32. Tuchid. II98.

33. Herodot V 13.

34. Appian *Illyr.* 2 (v. PAPAZOGLU 1969, A 24, D 97, S 47, T 66). A. Mocsy, analizirajući ovaj Apijanov podatak, uočava tu geografsku koncepciju prema kojoj su balkanska plemena predstavljena u tri geografske zone, i to idući sa zapada prema istoku i s juga prema sjeveru. Tako bi se u 1.

keltska, tračka i ilirska plemena djeca Ilira i na istome mjestu Peonce identificira s Panonima. Međutim, ovakav je prikaz naroda nastao po svemu sudeći kasnije.³⁵ Naime, nazivi Fla'ovoi; i Ilavvo'vvoi se u carsko doba podjednako upotrebljavaju za označavanje Panonaca, jer su u to doba Peonci potpuno nestali. Stoga i Apijan kaže da su Grci Panonce nazivali ria'iove<;, dok je Ilavvo'vioi tek njihov latinski naziv.³⁶ Bilo kako bilo, na osnovi dostupnog materijala može se reći da njihov jezik nije bio grčki i da su oni za Helene bili sjeverni barbari.³⁷

Već je rečeno da su podaci antičkih autora o granicama vrlo općeniti, kao primjerice: Dardanija na jugu graniči s Makedonijom i peonskim plemenima.³⁸ Odmah treba reći daje naziv Μακεδονία<; obuhvaćao samo jednu regiju u Makedoniji upravo kao što je slučaj s Bisaltijom, Eordejom ili pak Migdonijom. Tako npr. čitamo u Tukidida daje Sitalk opustošio Halkidik, Botieju i Makedoniju.³⁹ N.G.L. Hammond,⁴⁰ kao i prije njega H. Kiepert,⁴¹ smatra daje pojam *Makedonija* obuhvaćao teritorij koji se pružao od Haliakmona dalje preko rijeke Vardara. Prema N. Vuliću⁴² teritorij Makedonije mogao se pružiti s one strane Vardara oko 500. godine pr. Kr. Mišljenje temelji na podatku koji nalazi kod Herodota,⁴³ da je Aleksandar I nakon Megabazova vojnog pohoda zauzeo rudnike srebra koji su se nalazili kod jezera *Prasias* (danas jezero Buškovo) i da je od njih dobivao po jedan srebrni talent. Iz ovoga je razvidno da se sjeveroistočna granica Makedonije potkraj VI. stoljeća prije Kr. pružala sve do planine *Dysoros* koja se nalazi odmah iza jezera *Prasias*, odakle se prelazi u Makedoniju.⁴⁴ No, vrlo je vjerojatno da se duže vrijeme najveći dio Makedonije, s izuzetkom možda dijela između Haliakmona i Ludije, nije nalazio pod vlašću Makedonaca.⁴⁵ Bez obzira na to, činjenica je da su Peonci bili sjeverni susjedi Makedonaca. Oni su živjeli na području srednjeg toka Vardara i njegovih pritoka, i to s njegove lijeve i desne strane na područjima današnjih gradova Velesa, Prilepa i Štipa. Granica prema Makedoniji nalazila se kod Demir-kapije, sjeverno od Gevgelije.⁴⁶ No, u raznim se izvorima nailazi na podatke iz kojih se može razabrati da su na najvećem području teritorija kasnije Makedonije prije Makedonaca živjeli Peonci. To se zaključuje iz činjenice da se Peonija nekada nazivala *Emathia*.⁴⁷

Prema N.G.L. Hammondu⁴⁸ to se odnosi na razdoblje prije Trojanskog rata jer je Vardar bio zapadna granica Peonije. Međutim, na sjeveru između Peonije i Dardanaca pružale su se planine kroz koje je tekao Vardar i povezivao skopsko i veleško polje, a time i dva grada: *Scupi* i *Bylazoru*.⁴⁹ Zapravo treba reći da se pri utvrđivanju južne granične linije Dardanaca do vremena dolaska na vlast Filipa II (359-336 g. pr. Kr.), još i sada oslanjamo na etnografske izvore, budući da su i oni

zonu ubrajali sinovi Ilira: Enhelej, Autariej, Dardan, Med, Taulant, Perheb i kćeri Parto, Daorto, Dasara i dr.; 2. zonu čine Autarijevi sinovi Panon ili Pajon; a 3. zonu Pajonovi sinovi Skordisk i Tribal (v. MÓCSY 1966: 88). Međutim, F. Papazoglu ovu genealogiju gleda s aspekta generacija određenu historijsku pripisujući joj vrijednost, (v. PAPAZOGLU 1969: 163; 1978:213).

35. DROYSEN 1893: 55

36. Appian Illyr.4. Međutim, "u *genealogiji* - kaže F. Papazoglu - *lako je moguće da je reč o Peoncima, a ne o Panoncima, jer se Peonjavlja kao otac Skordiska i Tribala, a Panonci su vrlo dockan ušli u horizont grčkih geografa, tek posle rimskog nadiranja (sa severozapada, a ne sa juga) u njihovu zemlju. Apijan sam kaže da su tek Rimljani ubrojili Panonce među /ire*" (Illyr. 14) (PAPAZOGLU 1969: 163, bilj. 248; 1978: 213, bilj. 248).

37. KATIČIĆ 1977:30.

38. Strabo VII 5, 1 (c.313); VII 5,7 (c.316); VII 5,12 (c.318), VII fragm. 4 (c.318); Chrestomathiae ex Strabonis VII 38.

39. Thucid. II 101.

40. HAMMOND 1972: 3 s.

41. KIEPERT 1878: 310.

42. VULIĆ 1924: 237.

43. Herodot V 17.

44. Herodot V 17; DROYSEN 1893: 52.

45. VULIĆ 1924:237.

46. Polyb. XXIII 10,4; Tit Liv. XL 3; ZIPPEL G. 1877:40; RE 14-1(1928), col. 653; KATIČIĆ R. 1977: 26.

47. Polyb. XXIII 10,4; Tit Liv. XL 3,3; Strab. VII fragm. 11; Iustin VII 1,1; Ptolem. III 12,36.

48. HAMMOND 1972: 296,418.

49. HAMMOND 1972: 296, 418.

škrti podaci antičkih autora ne samo nedostatni nego i netočni. To je vrlo razvidno iz sljedećih nekoliko primjera.

Prema Diodom, 360. godine pr. Kr. Makedoniju su uništili Peonci koji su živjeli u njihovu susjedstvu, ne obazirući se na njihovu moć.⁵⁰ Nakon stoji preuzeo vlast, Filip II je mitom i darovima pridobio Peonce,⁵¹ a 359. godine, nakon smrti peonskog kralja Agisa, za kratko ih je vrijeme i pokorio.⁵² Razlog tom jest činjenica da su se peonski kraljevi udružili s tračkim i ilirskim kraljevima protiv Filipa II.⁵³

Međutim, i u doba Filipa II ne zna se kuda je prolazila sjeverozapadna granična linija Makedonije, odnosno juzapadna granica Dardanaca. Na osnovi Diodorova izvješća se može zaključiti da je Filip II pokorio sva ilirska plemena sve do Lihnidskog jezera a onda ih pripaja Makedoniji.⁵⁴ S druge pak strane iz podataka o Aleksandru iz Plutarhova životopisa, a koji govore daje Aleksandar pokorio pobunjene Mede i daje na njihovom području osnovao grad koji je onda nazvao Aleksandropolis,⁵⁵ daje se zaključiti daje sjeveroistočna granica u doba Filipa II zasigurno bila upravo na tome području. Istina je, doduše, da Diodor, pišući o sastavu vojske Aleksandra Velikoga izdvaja Peonce od Makedonaca,⁵⁶ a to ne znači da su Peonci bili neovisni. Nadalje, 310. godine pr. Kr. Autarijati s 20.000 ljudi kod planine Orbela napadaju Peoniju gdje je vladao Audoleont i kome je u pomoć pritekao Kasandar. A 284. godine pr. Kr.⁵⁷ nakon Audoleontove smrti, Lizimah je osvojio Peoniju i ustoličio Aristona, Audoleontova sina.⁵⁸ No, odmah nakon te farse Lizimah je napao Aristona pa je ovaj bio prisiljen skloniti se kod Dardanaca. Godine 280/79. pr. Kr. Kelti su upali u Makedoniju.⁵⁹ Po svoj prilici 279. godine Kelti su pokorili Dardance.⁶⁰ Međutim, kako su se Kelti uputili prema jugu, Dardanci su se uspjeli konsolidirati, tako da su ih na povratku porazili oko 277. godine pr. Kr.⁶¹ U međuvremenu, godine 270. pr. Kr. Peoniju je ponovo osvojio Antigon Gonata⁶² i u to su doba neka dardanska plemena prodrli na zapad.⁶³ No, tijekom cijelog tog perioda južna je granična linija između Dardanaca i Makedonije bila nejasna, premda se znade daje Bvlazora bila najjužnija točka.

Tit Livije prenosi daje Longar, dardanski kralj 231. godine pr. Kr.⁶⁴ napao makedonskog kralja Demetrija II. Nakon pogibije Demetrija II.,⁶⁵ Peonija je potpala pod vlast Dardanaca i tako

50. Diod. XVI 2,6.

51. Diod. XVI 3,4.

52. Diod. XVI 4,2; HAMMOND - GRIFITH 1979: 210 ss.; DROYSEN 1893: 84 s.

53. Diod. XVI 22,3; HAMMOND - GRIFITH 1979: 213.

54. Diod. XVI 8,1; HAMMOND - GRIFITH 1979: 470.

55. *PM. Alexander* JX 1.

56. Diod. XVII 17,4.

57. Diod. XX 19,1; Justin. XV,2; PAPAZOGLU 1969: 78, 88. Ona pretpostavlja da se u broju od 20000 ljudi trebaju ubrojiti žene i djeca (PAPAZOGLU 1969: 88, bilj. 63).

58. Polyæn IV 12,3; DROYSEN 1893: 63; MÓCSY 1966: 92; TARN 1913: 119 ss.; PAPAZOGLU 1969: 107.

59. Iust. XXIV 4,9-11; ZIPPEL 1877: 42; DROYSEN 1893: 50; PAPAZOGLU 1969: 107.

60. Liv. XXXVIII 16,1: *Galli, magna hominum vis, seu inopia agri seu praede spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Breno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi sediio oria est; viginti milia hominum cum Lonorio ac Littario regulis secessionefacta a Brenno in Thraciam iter*

avertunt. Pauzanije X 129,7. kaže da su Kelti na jug krenuli u tri grupe: prema Makedoniji i Iliriji vodio ih je Belgij, prema Peoniji vodili su ih Bren i Akihori, a trećaje išla prema Trakiji. (v. PAPAZOGLU 1969: 110, bilj. 36.). Međutim, on u svom kazivanju ne spominje Dardance.

61. Diod. XXII 9,3.

62. TARN 1913: 173, 320, 364 ss.; BELOCH 1925: 566; LENK, B. *RE*, 17, 1942, col. 2406; MÓCSY 1976: 93; PAPAZOGLU 1954: 326; 1957: 231, iako kasnije ne smatra, daje Peoniju pokorio Antigon Gonata (v. PAPAZOGLU 1969: 111 s.; 1978: 145).

63. ZIPPEL 1877: 42 ss.

64. Tit Liv. XXXI 28,2: *"Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio, Philippipatre, gesserat."*

65. Pomp. Trog. prol. 28: *"Ut rex Macedoniae Demetrius sit a Dardanis fusus."* Oko pogibije Demetrija II mišljenja se znanstvenika razilaze. Naime, dok je za W.W. Tarna (TARN 1913: 201, bilj. 111) neupitna činjenica, dotle J.G. Beloch (BELOCH 1925: 637) je sumnjiva, a za F.W. Walbanka (WALLBANK 1940: 10) je moguća. Njegovu smrt datira u proljeće 229. godine pr. Kr. (WALLBANK 1940: App., III: 295).

je "peonska dinastija nestala zauvek", kaže F. Papazoglu.⁶⁶ Justin kaže da su se Dardanci razveselili čim su saznali za smrt Demetrija koji je ne samo branio dostojanstvo Makedonije, nego ju je i proširio,⁶⁷ iz toga se jasno vidi daje on bio glavna prepreka proširivanju političke vlasti Dardanaca nad Peonijom. No, iz njegova se kazivanja može zaključiti i da je velik dio Peonije bio pod vlašću Dardanaca. O tome, naime, jasno govori i činjenica, da su Dardanci 167. godine pr. Kr. od Rimljana tražili Peoniju koja je, prema riječima Tita Livija,⁶⁸ od davnina bila njihova. To je i razumljivo shvatljivo ako se prihvati mišljenje J.G. von Hahana⁶⁹ koji tvrdi da su Peonci i Dardanci jedan narod sa dva imena. Ime *Peonci* je starije, dok ime *Dardanci* potječe iz rimskoga doba, odnosno latinskog je podrijetla. U protivnom je teško protumačiti zahtjev dardanskih poslanika prilikom izlaganja svojih zahtjeva Emiliju Paulu, pobjedniku nad Persejem, posljednjim kraljem Makedonije, u bici kod Pinda 168. godine pr. Kr., da vrati Peoniju u njihov posjed.⁷⁰ Nakon te bitke je Makedonija, odlukom rimskog senata, bila podijeljena u četiri *meridie*-regije. Jedna od njih je bila i Peonija na koju su Dardanci polagali svoje historijsko pravo.

Polibije osim toga priča daje makedonski kralj Filip V 217. godine pr. Kr. napao i osvojio Bylazoru kako bi jednom zauvijek spriječio upade Dardanaca u Makedoniju.⁷¹ Osim Bylazore, Tit Livije spominje i grad Sintiju kojeg je 211. godine pr. Kr. osvojio Filip V. Grad je dobio ime po etniku Sinti koji se pružao južnije od Meda.⁷² Nalazio se na samoj granici Makedonije i Dardanije i bio je prolazna granična točka. Zapravo, Tit Livije izričito kaže da on pripada Dardancima: *Opustošivši susjedne ilirske zemlje, istom brzinom krenu u Pelagoniju i odatle osvoji dardanski grad Sintiu, preko koga su Dardanci i mogli upadati u Makedoniju.*⁷³ Dok Stjepan Bizantinac⁷⁴ smatra daje pripadao Makedoniji, suvremeni istraživači drže ga dardanskim gradom i lociraju ga negdje između Prilepa i Bylazore, odnosno Velesa, na granici Pelagonije.⁷⁵ H. Kiepert⁷⁶ ga također smatra dardanskim gradom i smješta kod današnjeg mjesta Petrič. Ovome se mišljenju suprotstavlja Fanula Papazoglu koja ga ne smatra dardanskim gradom, nego ga i lokalizira "na zapadnoj granici Pelagonije, na putu koji je iz tetovske oblasti vodio u Makedoniju."⁷⁷ Za razliku od ova dva navedena mišljenja, John van Antwerp Fine⁷⁸ Sintiju locira na sjevernoj granici Pelagonije upravo kao stoje to učinio i W. Tomaschek.⁷⁹ N.G.L. Hammond,⁸⁰ pak, izričito kaže da se grad *Sintia* nalazio na granici između Dardanije i Makedonije, a Tit Livije tvrdi daje on bio: *urbs Dardanorum.*⁸¹

Ovo treba istaknuti upravo kada je riječ o utvrđivanju linije južne granice Dardanaca, ako ne etničke, a onda barem političke potkraj III. stoljeća pr. Kr. u okviru kojih se nalazila Peonija i koja

66. PAPAZOGLU 1969: 112.

67. Iustin XXVIII,14: "(...) *ut Dardanos exultantes in morte Demetrii regis compescuerit, ut denique dignitatem Macedonum non solum defenderit, verum et auxerit.*"; HAMMOND 1967: 601, 604 s.

68. Tit Liv. XLV 29,12: *Dardanis repentibus Paeoniam, quod et sua fuisset et continens esset finibus suis.*

69. HAHN 1854:236: "(...) *was uns wahrscheinlich zu sein scheint, Paeonen und Dardaner dasselbe Volkbezeichnen,...*"

70. Ali omogućeno im je da trguju solju. Tit Liv. XLV 29,12: *"Post non impetratam Paeoniam salis commercium dedit."*

71. Polyb. V 97,1: *"U to vrijeme, kralj Filip osvoji Bylazoru, najveći grad Peonije, veoma zgodno postavljen na ulazima iz Dardanije u Makedoniju, i ovim poduhvatom se tako reči oslobodi dardanskog straha. Jer Dardancima nije bilo lako da provale u Makedoniju sve dotle dok je Filip držao pristupe kroz pomenuti grad."* DROYSEN 1893: 63; MÓCSY 1976: 95; PAPAZOGLU 1957: 232; 1969: 116; WALLBANK 1967: 63.

72. DROYSEN 1893: 63 s.; PAPAZOGLU 1957:273-279; 1954: 327; 1969: 116 s.; WALLBANK 1940: 84 s.

73. Tit Liv. XXVI 25,3: *"Vastatis proximis Illyrici, in Pelagonima eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit."*

74. Steph. Byz. s.v.

75. NIESE 1899: 487, i bilj. 3; OBERHUMMER, E. s.v. Sintia. *RE*, 3 A-1, 1927, col. 258; GEYER, Fr. s.v. Makedonia. *RE*, 14-1, 1928, col. 748; WALLBANK 1940: 85.

76. KIEPERT, H. *Formae orbis anligui, XVII.* (= F.O.A.).

77. PAPAZOGLU 1969: 117; 1978: 152; 1954: 327.

78. ANTWERP FINE 1936: 25, karta na str. 27.

79. TOMASCHEK 1893: 61; 1882: 14.

80. HAMMOND 1972: 198, bilj. 1.

81. Tit Liv. XXVI 25,3.

se prostirala u dolini Aksija (*Stobi, Bylazora*) i na njezinom istoku (se. Pelagonija, Z.M.), gdje se najduže očuvalo ime Peonije.⁸²

Da bi spriječio prodor Dardanaca u Makedoniju, Filip V, po svoj prilici iste godine kada je i osvojio Sintiju, opustošio je područje Tetova koje će se kod Polibija⁸³ i Tita Livija⁸⁴ nazivati 'ep rí^og 'LUvp idog, odnosno *Illyrici solitudines*. Čini se da su kasnije Dardanci ponovno zauzeli Bylazoru. Naime, Polibije kaže, govoreći o 196. godini pr. Kr., daje Filip V osvojio ovaj grad.⁸⁵ Godine 183. Filip V osvojio je grad Deuriop koji se nalazio u blizini Erigona (danas Crna Reka),⁸⁶ što znači daje barem te godine sjeverna granica Makedonije bila na tome području.

Riječi Tita Livijajasnog govore daje sjeverna granica Makedonije u doba kralja Perseja godine 168.pr. Kr. bila na području Bylazore. On, naime, kaže da je u pomoć pozvao Bastarne, galsko pleme, s ciljem da taj grad zadrži pod svojom vlašću.⁸⁷

Može se zaključiti da je navedeno dardansko područje, odnosno Peonija, i u doba kralja Perseja bilo pod vlašću Makedonaca. To potvrđuju i riječi Tita Livija, koji, kada govoreći i o diobi Makedonije u četiri *meride* 167. godine pr. Kr., navodi da Dardanci traže Peoniju koja je bila njihova i sastavni je dio njihova teritorija.⁸⁸

Poznato je, naime, da se Peonija nakon 167. godine više ne spominje u djelima antičkih autora. Ona je otad bila sastavnim dijelom druge i treće makedonske *meride-regije*,⁸⁹ iako nikada nije bila samostalna provincija. Ipak se ni tada ne može točno utvrditi linija južne granice između Dardanaca i Makedonije.

Ipak, Strabon,⁹⁰ spominjući grad *Pylon*, kaže da se nalazio na *Via Egnatia* koja je Iliriju dijelila od Makedonije. Isti se tekst nalazi i kod Polibija.⁹¹ No, usprkos tome, treba imati na umu činjenicu da pojam *Peonija* kod Strabona treba shvatiti u etnografsko-povijesnom, a nipošto u političko-administrativnom smislu. U istom smislu treba shvatiti i podatke Plinija Starijega,⁹² barem kada je riječ o etnopolitičkom razgraničavanju. Pritom, kao stoje već istaknuto, uvijek treba imati na umu činjenicu da su podaci antičkih autora, makar se nalaze i u istom tekstu, često proturječni.⁹³ Primjerice, Strabon najednome mjestu kaže daje *Scardus mons* makedonska planina,⁹⁴ a na drugom tvrdi da se nalazila na granici s Makedonijom.⁹⁵ To upućuje na zaključak da se Strabon koristio izvorima različitog vremenskog porijekla.⁹⁶

F. Papazoglu⁹⁷ također s pravom ističe da antički autori nisu precizni u orografskoj identifikaciji. To se od njih i ne može zahtijevati. Jednaka je situacija i s hidrografijom. Usprkos tome, jugozapadnu granicu Dardanaca pokušali bismo odrediti crtom koja bi tekla od podnožja Šar-planine, obuhvaćajući i tetovsko područje, odnosno Pološku dolinu.

82. PAPAZOGLU 1954: 326; HAMMOND 1967: 610.

83. Polyb. XXVIII 8

84. Tit Liv. XLIII 19-20; MÓCSY 1976: 95.

85. Polyb. V 97, 1-2; DROYSSEN 1893: 77.

86. Tit Liv. XXXIX 53, 14-16; WALLBANK 1940: 243 s.

87. Tit Liv. XLIV 26,9: "(...) qui hiberet multitudinem Gallontm ad Bylazora - Paeoniae is locus est - castra movere, principis ad se venire frequentes". MELONI 1953: 332 s.

88. Tit Liv. XLV 29,12: "*Dardanis repentibus Paeoniam, quod et mafüsset et conlinens esset finibus suis, omnibus dare liberlatem pronuntiat, qui sub regno Persei füssent.*"

89. VULIĆ 1924: 241; PAPAZOGLU 1957: 58 ss.; 200.

90. Strabo VII 7,4 (c. 323).

91. Polyb. XXXIV 12,6.

92. Plin *NHVI* 34(39), 217.

93. Mislim daje umjesna konstatacija A. Mócsy, koji kaže da su podaci antičkih autora upotrebljivi i shvatljivi "*samo ako imena naroda i plemena ne shvatimo kao nazive zatvorenih etničkih grupa, već kao obiležjeprevlasti datog naroda*" - "*Die Angaben der antiken Literatur werden aber erst dann brauchbar und verstdndlich, wenn wir die Völker - bzw. Stammesnamen nicht für Bezeichnungen geschlossener ethnischer Gruppen, sondern für die der Machtsphären des betreffenden Volkes nehmen.*" (MÓCSY, A. s.v. Pannonia. *RE Suppl.* 9, 1962, col. 535.)

94. Chrestomathiae ex Strabonis VII 48.

95. Strabo VII frag. 10; DROYSSEN 1893: 52. I Ptolemej neprecizno određuje geografsku poziciju planine Skarda (Ptol. II 16, 1). Isto tako, i kad je riječ o južnoj granici Dardanaca kaže da je ona išla sa planine Skard prema planini Orbelos. (Ptol. 119, 1-2).

96. VULIĆ 1924:243.

97. PAPAZOGLU 1957:81.

Za utvrđivanje pravca južne granice Dardanaca značajna je sintagma "*fauces Pelagoniae*" koju spominje Tit Livije. *Fauces Pelagoniae* spominju se u vrijeme drugog makedonskog rata 199. godine pr. Kr., kada je Filip V naredio svome sinu Perseju da sa svojim jedinicama zauzme te tjesnace da bi spriječio upade Dardanaca u Makedoniju.⁹⁸ Glede pitanja ubikacije tih Pelagonskih tjesnaca, mišljenja se znanstvenika razlikuju.

Iako u izvorima antičkih autora ne nalazimo podatke koji bi govorili u prilog činjenici da su se u to doba u okviru Pelagonije nalazila područja gradova Stobija i Bylazore, Johannes Kromayer smatra da bi se ti tjesnaci trebali locirati kod Velesa.⁹⁹ Istog su mišljenja W.M. Leake¹⁰⁰ i B. Niese.¹⁰¹ Međutim, Ivan Venedikov,¹⁰² N.G.L. Hammond¹⁰³ te na početku i Fanula Papazoglu¹⁰⁴ smatraju da se ti "tjesnaci Pelagonije" trebaju locirati kod Babune koja prolazi od Velesa prema Prilepu i izravno povezuje ravnicu Pelagonije s Dardanijom. Suprotnoga je mišljenja bio F.W. Walbank¹⁰⁵ koji je smatrao da se ti tjesnaci trebaju tražiti sjeverno i sjeveroistočno od puta *Via Egnatia*, konkretno kod Bučina. Njegovo je mišljenje kasnije prihvatio i N.G.L. Hammond.¹⁰⁶

Ipak je najprihvatljivije mišljenje Ivana Mikulčića koji je i jedan od najboljih poznavatelja toga područja, a i arheološkog materijala. On smatra da "*fauces Pelagoniae*" treba tražiti kod Debrišta, koje se nalazi na krajnjoj sjeverozapadnoj točki Pelagonije koju su onda povezivali dolinom rijeke Treske s Dardanijom i Ilirijom. Na ulazu tog tjesnaca Ivan Mikulčić je otkrio utvrde koji se, po njegovu mišljenju, mogu datirati krajem III. i početkom II. stoljeća pr. Kr., odnosno upravo vremenom Filipa V.¹⁰⁷ Njegovo je mišljenje kasnije prihvatila i Fanula Papazoglu,¹⁰⁸ napustivši svoje prethodno mišljenje.

Na osnovi svega navedenoga, može se zaključiti da je trasa južne granice Dardanije do republikanskog doba vodila od jugozapadne točke gdje su se doticale Dardanija, Ilirija i Makedonija, dakle od podnožja Šar-planine, točnije s Koraba, spuštajući se prema jugu i obuhvaćajući područje Tetova i Gostivara. Idući prema jugoistoku na zavoju rijeke Treske spuštala se obroncima planine Jakupice kod sela Vodno, nešto južnije od Bylazore tokom rijeke Vardar. Zatim je vodila prema sjeveru preko područja Ovčeg polja, te planine Osogovo, gdje počinje istočna granica Dardanaca i Dardanije.¹⁰⁹

Fanula Papazoglu se pri utvrđivanju pravca trase te južne granice koristi jezikom posvjedočenim na epigrafskome materijalu. Ona, naime, tvrdi da je jezik epigrafskog materijala ujedno i geopolitička granica. Sukladno ovom načelu ona Tetovo i njegovu ravnicu izdvaja iz teritorija Dardanaca i pripaja ga području Penesta, čime se mijenja geopolitička trasa jugozapadne granice Dardanaca i Dardanije.

Iako načelno gledano s metodološkoga gledišta mišljenje Fanule Papazoglu može biti ispravno, ali u ovom slučaju je teško prihvatljivo. Naime, neprihvatljivo je da se na osnovi dva - tri natpisa na grčkom jeziku koji su otkriveni na području Tetova, a koji se datiraju II. odnosno III.

98. Tit.Liv. XXI 28: "*filium Persea (...) ad obsidendas angustias, quae ad Pelagoniam sunt, mitti*"; XXXI 3', 'S: "*Ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo introit*"; XXXI 34,6: "*itaque revocato filio praesidioque, quod in faucibus Pelagoniae erat, ut iis copias suas augetet, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefacit.*"

99. KROMAYER 1907: 28, bilj. 1.

100. LEAKE 1841-300

101. NIESE 1899-600, bilj. 5.

102. VENEDIKTOV 1943: 6.

103. HAMMOND 1972: 81.

104. PAPAZOGLU 1957: 202.

105. WALLBANK 1940: 142, bilj. 4.

106. HAMMOND - WALLBANK 1988: 158, Fig. 8. nr. 13-14, 45g.

107. MIKULČIĆ 1966: 82s.

108. PAPAZOGLU 1969: 120, bilj. 90; 1978: 157, bilj. 90.

109. PAPAZOGLU 1957: 81; 1969: 144, bilj. 2; 1978: 182, bilj. 2; ZIPPPEL 1877: 40; MÓCSY 1970: 14; HAMMOND 1972: 81-83.

stoljećem poslije Kr., negira dardanska pripadnost ovoga područja. Pri izvođenju takvog zaključka samo na osnovi sporadičnog epigrafskog materijala na grčkom jeziku treba biti vrlo oprezan, ne gubeći iz vida činjenicu da su se na tom području govorili razni jezici, premda je grčki mogao biti službeni jezik i makar ti natpisi bili datirani makedonskom erom. To je područje u biti kontaktna zona. Stoga su takve pojave normalne.

S pravom se postavlja pitanje opravdanosti mišljenja koje se temelji samo na jednom simboličnom fragmentu kulturno-historijske stvarnosti, kao stoje slučaj s navedena dva-tri natpisa na grčkom jeziku, i to iz II. odnosno III. st. poslije Kr., pomoću kojih se želi promijeniti linija južne granice. Naime, geomorfološki čimbenik koji je pri utvrđivanju administrativne granice uvijek imao značajnu ulogu govori u prilog pripadnosti ovoga područja Dardancima. Čak su i osobitosti materijalne kulture koje je utvrdio Ivan Mikulčić, a na osnovi kojih Fanula Papazoglu nastoji taj teritorij Tetova izdvojiti od dardanskoga nedostatni su za takav zaključak. Ta osobitost može biti tek jedna etnografska kulturna varijanta, koja bi mogla biti ne samo odrazom geografskog podneblja nego i povijesne, socijalne i političke stvarnosti određene društvene strukture. Poznato je, naime, da kulturni razvoj nije lineran, nego je i odraz intelektualnih, estetskih i socioloških sklonosti koje ne određuje etnobiološki faktor.¹¹⁰ Nadalje, doline rijeka Vardara i Drima omogućavale su utjecaj egejskog i jadranskog areala na tome području. Suvremena je etnologija također dokazala "da se dvije kulture stvorene od strane ljudi koji pripadaju istoj rasi mogu razlikovati isto toliko ili više nego dvije kulture koje pripadaju grupama po rasivrlu udaljenih jedni od drugih."¹² To je još jedan od dokaza da je teško prihvatljivo kasnije mijenjanje linije jugozapadne granice koju predlaže Fanula Papazoglu, njezini učenici i drugi.¹¹³

Premda je na osnovi arheološkog materijala otkrivenog u Pološkoj dolini i na gornjem toku Vardara neupitno daje područje Tetova i Gostivara pripadalo Dardancima, kao i *Moesia Superior*, pa i Skopska kotlina, I. Mikulčić je Skopsku kotlinu ipak pripojio Penestima.¹¹⁴ Čini se daje polazeći od tih podataka i N.G.L. Hammond Skopsku ravnicu, koja se prostire od Kačaničke klisure i preko Kumanova, premda je to područje uvijek pripadalo Dardancima,¹¹⁵ pripojio Peoncima te tako južnu granicu Dardanije omeđuje područjima Metohije, Tetova i Gostivara. Smatra, također, da je 167. godine pr. Kr. dolina Aksija i to od Stobija sve do Scupija činila zapadnu granicu druge meridije Makedonije.¹¹⁶ Međutim, ne daje nikakvo objašnjenje kada i zašto bi područje između Velesa i Skupija postalo dardansko, ako je 167. godine bilo pod kontrolom Rimljana.¹¹⁷

Kao putokaz utvrđivanju južne granice korištena je i rasprostranjenost damastijskog novca. Tako je na osnovi nalaza tog novca R. Mack područje Skupija i Kumanova izdvojio iz dardanskog teritorija. Time južnu dardansku granicu pomiče sjevernije. Naime, pošto smatra da se *Damastion* nalazio negdje u Makedoniji, i spomenuto područje uključuje u makedonski teritorij.¹¹⁸ Da bi potvrdio svoju pretpostavku, R. Mack se poziva na Strabonov¹¹⁹ podatak da rijeke *Axios* i *Strymon* izvire u Peoniji.

110. LÉVI-STRAUS 1961: 10.

111. BEAUMONT 1936: 181 s., 198 s., 200 s.

112. "Deux cultures élaborées par des hommes appartenant à la même race peuvent différer autant, ou davantage, que deux cultures relevant de groupes racialement éloignés". (LEVI-STRAUS 1961: 11).

113. MIRKOVIĆ 1977: 152, karta; DUŠANIĆ 1977: 55; DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982, karta; GEROV 1980: 152.

114. MIKULČIĆ 1971: 466-469.

115. VULIĆ 1924: 241; PAPAZOGLU 1979: 332, vidi i bilj. 133.

¹¹⁶ - HAMMOND 1972: 81-83.

117. PAPAZOGLU 1979: 332, bilj. 133.

118. MACK 1951: 149.

119. Strabo VII fragm. 36.

Ipak, treba reći daje damastijski novac nađen i na području Južne Morave, u Vranju, Kutini kod Leskovca, a ponajviše na području Kosovske ravnice.¹²⁰ Upravo ova posljednja činjenica ponukala me da *Damastion* lociram na području Kišnice - Janjeva i Novog Brda.¹²¹ Osim toga, već je istaknuto da su teritorij Skupija i Kumanova oduvijek bili sastavni dijelovi Dardanije. Prema tome argumentacija koja se temelji na rasprostiranju damastijskog novca u cilju utvrđivanja linije južne granične linije između Dardanije i Makedonije nije održiva.

Čini se da je navedena linija južne granice Dardanaca i Dardanije bila fiksirana i u doba Republike, iako detaljnijih podataka o tome iz ovoga doba nemamo. Međutim, treba reći da je Makedonija, premda je 167. godine pr. Kr. bila podijeljena u četiri *meride*, i nadalje činila jedinstveni teritorij koji je, po svoj prilici, 146. godine pr. Kr. postao jedinstvena cjelina pod zajedničkim imenom *Macedonia*.¹²²

Međutim, i dalje južna geopolitička granica Dardanije neće biti stabilna. Naime, neprestani prodori raznih barbarskih plemena sa sjevera, kao što su Dardanci, Besi, Dentheleti i Skiti pomicala su tu granicu sve do *Thesalonika*^{2*} Stoga su konzuli i pretori Makedonije bili prisiljeni da se svim silama suprotstavljaju tim provalama. Tako postaju jasnije Ciceronove riječi da se sjeverna granica Makedonije pomicala mačem.¹²⁴ Godine 29/28. godine pr. Kr., u doba Krasova vojnog pohoda protiv sjevernih susjeda sjeverna granica Makedonije bilježi promjene i prenosi se sve do Dunava.¹²⁵

Ta će se linija promijeniti i 27. godine pr. Kr., kada se senatorska provincija Makedonije otcijepila od Grčke, odnosno Ahaje,¹²⁶ kao i 16. godine pr. Kr., kada je teritorij Dentheleta i Skordiska potpao pod rimsku vlast.¹²⁷ Granica će se stabilizirati 6. godine poslije Kr., kada će se *Moesia Superior* izdvojiti od Makedonije.¹²⁸ Tako će prema Strabonu, imaginarna sjeverna granica Makedonije ići paralelno s onom južnom, povezujući planine *Bertiskos*, *Scardos*, *Orbelos*, *Rhodope* i *Haemus*, dok će njezina južna granica voditi linijom puta *Via Egnatia*²⁹

U doba Rimskoga Carstva južna se granica Dardanije poklapala s južnom granicom teritorija kolonije *Scupi*, odnosno s južnom granicom provincije *Moesia Superior*,¹³⁰ čiji je sastavni dio bila i Dardanija. Tu je liniju prihvatila svojevremeno i Fanula Papazoglu, što se jasno razabire iz sljedećih njezinih riječi: *Do novijih, konkretnijih nalaza, moramo ostati kod pretpostavke daje oblast Tetova ulazila u provinciju Meziju, a daje granica Makedonije išla južnim ograncima Šar-planine.*¹³¹ To su mišljenja dijelili i Anna i Jaro Šašel.¹³²

120. MAY 1939: 7-12, 20; HAMMOND - GRIFFITH, 1979: 191 ss. Iako N.G.L. Hammond *Damastion* lokalizira negdje na području Lihnida (v. HAMMOND 1967: 438, 466, 541.; HAMMOND 1972: 93 s., 317, 411; HAMMOND - GRIFFITH, 1979: 70, bilj. 1, 654 i karta; HAMMOND - WALLBANK 1988: 91, 465), što je neprihvatljivo, ipak ima pravo kada kaže daje ova moneta bila zajednička za populacije Centralnog Balkana. (HAMMOND - GRIFFITH, 1979: 669 s). Na području Lihnida *Damastion* traži i R.L. Beaumont (v. BEAUMONT 1936: 181 s.). O problemu njegove ubikacije vidi opširnije u: PAPAZOGLU 1969: 355, bilj. 97; 1978: 466, bilj. 97; ŠKEGRO 1998: 28-29).

121. MIRDITA 1976: 431s.

122. FEYEL 1946: 187-198; PAPAZOGLU 1979: 305 i bilj. 10 u kojoj kaže, da je njezino mišljenje, izraženo u: PAPAZOGLU 1957: 49-55, neodrživo.

123. Tit. Liv. per. 103.; Cass. Dio XXXVIII 10, 1-3; LI 26, 4-6.

124. vidi bilj. 20, str. 57.

125. ZIPPEL 1877: 240 ss.; GEYER, F. *RE*, 14-1, 1928, col. 767; MÓCSY 1966: 101 s.

126. Cass. Dio LIII 12,4; Strabo XVII 25 (c. 840); Svet. Aug. 47; GEYER, F. *RE*, 14-1, 1928, col. 767; BRANDIS. s.v. Achaia. *RE*, 1-1, 1893, col. 193; PAPAZOGLU 1957: 77; 1979: 329.

127. Appian. *Illyr.* 30; ZIPPEL 1877: 245; PAPAZOGLU 1957: 77 s.

128. ZIPPEL, G. 1877: 245; PAPAZOGLU 1957: 77-78.

129. Strabo VII fragm. 10; DROYSEN 1893: 52; PAPAZOGLU 1957: 78-79; 329.

130. KIEPERT, H. *FOA* XVII; DOMASZEVSKI 1890: 129; VULIĆ 1924: 245 s.; MÓCSY 1970: 62 ss.; PAPAZOGLU 1969: 144, si. 2, 153, si. 3; 1978: 188, fig. 2, vidi i bilj. 16, str. 200, Fig. 3; str. 654.

131. PAPAZOGLU 1957: 81.

132. ŠAŠEL, A. et J. 1963: 24-26, br. 33-38 + Karta (= *Ujug*)

Međutim, kasnije je Ivan Mikulčić na osnovi arheološkog materijala koji se razlikuje od onoga s područja Skupija, te 5 nadgrobnih stela na grčkom jeziku, no stilski i ikonografski različitih od onih iz Skupija, koji se približavaju makedonskima, konstatirao da Tetovska ravnica, odnosno Polog s dolinom rijeke Treske, čini jedan jedinstven teritorij sa centrom u Lešoku i da nije mogao pripadati koloniji *Scupi*.¹³³ To su mišljenje prihvatili Fanula Papazoglu¹³⁴ i Anna i Jaro Šašel¹³⁵ i u edicijama natpisa taj teritorij izdvojili od dardanskoga, odnosno od Gornje Mezije, i uvrstili ga u provinciju Makedonije. Time se faktički mijenja pravac južne granice Dardanije, što je po mome mišljenju neutemeljeno.

Uzmu li se u obzir geomorfološke karakteristike kolonije *Scupi*, a na koje se pri određivanju administrativnih jedinica rimska vlast uvelike obazirala, sastavni administrativni dijelovi te kolonije, osim područja Tetovske, odnosno Pološke ravnice s centrom u Lešoku, moralo je biti i područje Kumanova sa centrom kod Lopate i ono kod Davidovca, odnosno Srpska kuća, sa centrom kod Oraovice. U to će se uvjeriti svatko tko poznaje teren *de visu* s jedne a i pragmatizam rimske administrativne politike s druge strane.

S geografskog gledišta Kumanovska kotlina nema karakteristike Pološke ravnice, pa je činila zasebnu ekonomsku i administrativnu jedinicu municipalnog karaktera sa centrom kod današnje Lopate.

Za razliku od Skupija, romanizacija je tu veoma kasno doprla. To posvjedočuje arheološki materijal koji je karakterističan za predrimsko doba, a i naselja imaju karakter *oppida*, također karakterističan za predrimsko doba. Proizvodi iz rimskoga doba na tome su području iz kasnijeg vremena. Još u doba Antonina naselja na tome području su ruralnog karaktera. Tijekom III. i IV. stoljeća poslije Kr. tu se razvilo rudarstvo kao značajna ekonomska grana. Kako to doba karakteriziraju provale barbara i sveopća nesigurnost, Kumanovska ravnica počela je gubiti svoj značaj pa je i stanovništvo s toga teritorija tražilo i nalazilo svoj spas u podnožju planina, konkretno na jugoistoku toga područja, sada u Konjuhu, koje je postalo koliko administrativno-političkim, toliko i crkvenim, odnosno biskupskim središtem.¹³⁶ Stogaje i razumljivo što se taj teritorij nalazi zasebno u korpusu objavljenih natpisa s područja Gornje Mezije.¹³⁷ Pored navedena dva municipalna teritorija u sastavu kolinije *Scupi* nalazio se i treći, karaktera *civitas* ili *civitates peregrinorum*, čije se područje pružalo uz dolinu Južne Morave sve do Grdeličke klisure na sjeveru s mnogobrojnim *pagi* i *vici*, imena kojih su nam nažalost, zbog nedostatka epigrafskog materijala, nepoznata. Na tome vrlo karakterističnom geomorfološkom području rekognoscirano je i otkriveno oko 200 naselja iz rimskoga doba. Centar ovog zasebnog upravno-gospodarskog područja bio je, kao što je već napomenuto, kod Davidovca (Srpska kuća), a značajno središte predrimskog doba je i *oppidum* o kojem nam govori i Tit Livije. Pišući o događajima iz 175. godine, kaže da se u blizini logora Bastarna nalazio neki *urbs*, odnosno *oppidum*¹³⁸ za koji F. Papazoglu misli da bi prije mogao biti utvrđeno naselje nego samo utvrđenje.¹³⁹ Kako je kod mjesta Krševice otkriveno dosta arheološkog materijala, a i naselje iz helenističkog vremena,¹⁴⁰ smatram da bi se taj dardanski *oppidum* mogao locirati kod današnje Oraovice.¹⁴¹ To valja također imati na umu pri utvrđivanju južne granice između Dardanije i Makedonije.

133. MIKULČIĆ 1971: 467 s., 481.

134. PAPAZOGLU 1978: 654, br. 16.

135. ŠAŠEL, A. et J. 1986, + Karta.

136. RADOJČIĆ 1952: 48 ss.; JOSIFOVSKA 1964: 166-170; PETROV 1970: 271-306; MIKULČIĆ 1971: 469-471, 481-482.

137. DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982: 161-184.

138. Tit Liv. XLI 19,7-10: "*Dardani (...) audendum ali quid w / temerera * o T undique TM ad " f / f f / f 7 d proximum castns Bastarnarum erat convemunt (...) victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim milia ab castris Bastarnarum aberat.*"

>³⁹- PAPAZOGLU 1969: 367, vidi i str. 127-128.

140. MIKULČIĆ - JOVANOVIĆ, 1968: 371.

141. MIRDITA 1975: 206.

Unatoč tome, F. Papazoglu,¹⁴² kao kasnije i B. Gerovu¹⁴³ i drugima osnovni će argumenat pri utvrđivanju graničnih linija biti jezik epigrafskog materijala. S ovog stajališta jezična granica natpisnog materijala je istovremeno i demarkaciona linija određenog administrativno-političkog teritorija. Stoga područje na kojem prevladavaju natpisi na grčkom jeziku pripada Makedoniji. Budući da su do sad na području Tetova otkrivena četiri nadgrobna natpisa na grčkom jeziku,¹⁴⁴ a svega jedan na latinskom koji je iz III. st. poslije Kr.,¹⁴⁵ kao i na osnovi tipologije tih stela - iako su stele br. 2 i 3 tipološki jednake kao i one iz Skupija¹⁴⁶ - te arheološkog materijala s tog područja koji je otkrio Ivan Mikulčić, F. Papazoglu zaključuje daje područje Tetova, koje je bilo nastanjeno ilirskim plemenima, barem u II. i III. stoljeću poslije Kr., zasigurno bilo sastavni dio provincije Makedonije.¹⁴⁷

No, prihvatimo li navedeno mišljenje, kako onda valja shvatiti Ptolemejeve¹⁴⁸ podatke koji su za Ćiru Truhelku¹⁴⁹ i Ivana Mikulčića¹⁵⁰ neosporni, premda su ih Nikola Vulić,¹⁵¹ a kasnije i F. Papazoglu¹⁵² nastojali korigirati. Ti se, naime, podaci, kada je riječ o liniji južne granice, ne podudaraju sa zaključcima izvedenim na osnovi jezične pripadnosti epigrafskog materijala.

Već je rečeno da jezik epigrafskog materijala nije pouzdan pri utvrđivanju graničnih linija. Jer što reći o području Drača čija je pripadnost provinciji Makedonije neupitna, premda je na epigrafskome materijalu potvrđen grčki i latinski jezik. Nadalje, zašto načelo koje je primijenjeno za teritorij Tetova ne vrijedi i za područje istočne granice Dardanije? Grčki natpisni materijal, iako sporadičan, evidentan je i u samoj Dardaniji, kao stoje latinski evidentan u Makedoniji. No na to se F. Papazoglu previše ne obazire. Uostalom, i sam B. Gerov veli da je grčki odnosno latinski jezik natpisnog materijala dokaz daje stanovništvo govorilo grčki odnosno latinski.¹⁵³ No naprijed je već istaknuto da se upravo na području tih kontaktnih zona i jezici miješaju.¹⁵⁴

Stoga se bez teškoća može zaključiti daje ucrtani lukkoji su ucrtali I. Mikulčić, F. Papazoglu, B. Gerov i drugi kao liniju jugozapadne granice Dardanije više nego arbitraran. Naime, kad bi se to prihvatilo, onda bi i gornji tok rijeke Treske, dakako na osnovi tri grčka natpisa nađena na području Modrišta,¹⁵⁵ trebao pripasti Makedoniji. Već je rečeno daje teritorij Tetova, zbog svog specifičnog geografskoga položaja, mogao biti zasebna političko-administrativna jedinica u okviru kolonije *Scupi* bilo municijalnog karaktera ili pak *civitas peregrinorum*. To smatra i Ivan Mikulčić.¹⁵⁶ Međutim, nipošto se ne može smatrati teritorijem koji bi bio izvan provincije *Moesia Superior* odnosno Dardanije.¹⁵⁷

Oslanjajući se na teoriju o jezičnoj pripadnosti epigrafskog materijala, južna bi granična linija tekla od planine *Scardus*, točnije od podnožja planine Koraba i prolazila kroz planinsko područje, gdje zapravo nema nikakvih podataka o upotrebi dvaju jezika, što znači da je omeđenost toga područja bilo diktirana prirodnim čimbenicima. Prema mišljenju Fanule Papazoglu,¹⁵⁸ i Ivana

142. PAPAZOGLU 1957: 80, 83; 1979: 332.

143. GEROV 1971: 151 ss.

144. MIKULČIĆ 1971: 467-469.

145. *Spomenik* 98/1941-1948: 238, br.471. Međutim, treba reći da je na širem području Tetova otkriveno još pet natpisa na latinskom jeziku koji su, istina iz IV. stoljeća poslije Kr. (VUČKOVIĆ-TODOROVIĆ 1958: 291,293-294; ŠAŠEL, A. ctJ. 1963: 24-27, br. 33-38).

146. MOCSY 1970: 64.

147. PAPAZOGLU 1979: 332.

148. Ptolem. II 16,1; III 9,1.

149. TRUHELKA 1929: 72, 73.

150. MIKULČIĆ 1971: 469.

* 5 1 v u u e m 4 * 2 4 3 * 2 4 5 .

152. PAPAZOGLU 1957: 81; 1969: 148, bilj.2.

153. GEROV 1971: 174.

... .. , , "

154. v.d, bi.j. 3, str. 56.

155 - MIKULČIĆ 1971: 465 ss.

156. MIKULČIĆ 1971: 466 ss.

157. MOCSY 1970: 14; 1974: 275.

158. PAPAZOGLU 1957: 82; 1979: 332 +Karta 1.

Mikulčića,¹⁵⁹ a uz koje pristaje i Boris Gerov,¹⁶⁰ granična bi linija išla kroz Skopsko polje slijedeći planinski pravac koji ga sjužne strane zatvara, to su: Suva planina, Karadžica, Jakupica, Golešnica, da bi se zatim spustila na Vardarsku dolinu, nešto južnije od ušća rijeke Pčinje. A. M6csy¹⁶¹ inače smatra da granica silazi upravo na ušće ove rijeke. Slijedeći metodu jezične pripadnosti natpisnog materijala, gradić Sv. Nikole i seoska naselja Krušica, Đuriški manastir kod Sv. Nikole, Preot, Malina, Pišica i Raučici pripadali bi provinciji Makedoniji, jer su svi na grčkom jeziku,¹⁶² a oni, pak, otkriveni na području Kumanova su na latinskom jeziku¹⁶³ što potvrđuju da se taj teritorij nalazio u okviru provincije Gornje Mezije odnosno Dardanije, iako i na tom području ima spomenika na grčkom jeziku.¹⁶⁴ Navedeni pravac sjeverne granice Makedonije F. Papazoglu opravdava i distancama lokaliteta na Tabuli Peutingerijani.

Analizirajući, naime, rekonstrukciju puta *Scupi-Stobi*, koju je bio predložio Nikola Vulić,¹⁶⁵ ona izbacuje oznaku *ad Aguas VIII* koju je, kao prvu stanicu od *Scupia*, bio umetnuo N. Vulić. Time se put skraćuje za 10 km, za razliku od 14 km koliko je iznosio prema N. Vuliću. Rekonstrukcija toga puta koju predlaže F. Papazoglu, a njezino mišljenje u potpunosti prihvaća Miroslava Mirković,¹⁶⁶ izgledala bi ovako: *Scupi XXI- Praesidium VIII- ad Cephalon XIII- Gurbita- VIII- Stopiš.*¹⁶⁷ Ona je dužinu puta zapravo mjerila polazeći od Skoplja sve do Gradskog (*Stobi*) a ta razdaljina iznosi 76 km.

Međutim, odmah treba reći da ona ne polazi od pravog ishodišta gdje se nalazio *Scupi*, koje je ispravno utvrdio Tome Tomoski,¹⁶⁸ a to je mjesto Zlokućani. Ovom ispravkom dužina se puta povećava za 4 km, dok je udaljenost između Stobija i Gradskog, gdje se nalaze arheološki ostaci, 5 km.¹⁶⁹ Navedena korektura udaljenosti puta *Scupi-Stobi* opravdava se i umetanjem postaje *ad Aguas* stoje učinio N. Vulić, kao prve postaje od Skupija. Stoga, prihvatili se rekonstrukcija puta koju je predložio Tome Tomoski, koja je vrlo opravdana, uzme li se u obzir njegovo izvrsno poznavanje terena *de visu*, onda bi pravac linije južne granice tekao sve do ušća rijeke Babune u Vardar, to jest južnije od Bylazore odnosno današnjeg Velesa, točnije kod današnjeg sela Venola, gdje se nalazio *Praesidium*, koji je faktički nadzirao ulaz u klanac.

Čini se da je i sama Fanula Papazoglu nesigurna glede ubikacije mjesta *Praesidium*. Ona, naime, kaže: *Sledeća stanica Praesidium, koja je, kako njeno ime pokazuje, bila na granici Dardanije, bila je 9 milja, odn. oko 13 km udaljena od stanice ad Cephalon, i nalazila se, prema tome, negde severno od ušća Pčinje, a možda oko Katlanova*, dok u bilješki kaže: *Polazeći od toga da se po našem računu, Praesidium morao nalaziti negde kod Katlanova...*¹⁷⁰ Na taj način graničnu liniju između Makedonije i Dardanije trasira 30 km južnije od Skoplja. Osnovni argumenat u prilog takvog pravca za Fanulu Papazoglu je, uz milijacijsku udaljenost, bila i jezička rasprostranjenost

159. MIKULČIĆ 1971, Karta 1.

160. GEROV 1971: 152, bilj. 39.

161. MOCSY 1970: 14. Na karti je pogrešno napisano ime sela Kuršica, a treba Krušica koja se ne nalazi u Golešnici, nego na području općine Sušice u okrugu Sveti Nikole.

162. *Spomenik SKA*, 75/1933: 48, br.156, 157 (Malina); *Spomenik SKA*, 77/1934: 57, br. 59; 58, br.62 (Raučica); 58, br. 64 (Krušica); *Spomenik SANU*, 98/1941-1948: 201, br. 395 (Đuriški manastir); 201, br. 396 - 401 (Krušica), br. 402-403 (Malina); br. 404-406 (Preot); KERAMITČIEV 1965: 113, br. 3 (Pišica); PAPAZOGLU 1979: 332, bilj. 133.

163. *JÓAI Beibl*, 6/1903, 40, br. 46 (Kraljeva Kuća); *IMS*, 6,1982: 165, br. 212; 180, br. 240 (Dumanovce); 182, br. 244

(Čelopek); DEMITSAS 1980: 356, br. 238 (19); GEROV

1971: 154, bilj. 46, 47.

164. *IMS*, 6/1982: 183, br. 246, 247; GEROV 1980: 154, bilj. 46.

165. VULIĆ 1925: 3.

166. MIRKOVIĆ 1960: 249.

167. PAPAZOGLU 1957: 81-82, bilj. 73; 1979: 332, bilj. 133.

168. TOMOSKI 1961: 113-125.

169. TOMOSKI 1961: 116.

170. PAPAZOGLU 1957: 81-82 i bilj. 73; 1979:332, i bilj. 133.

epigrafskog materijala. Na osnovi navedenog materijala fiktivna bi granična linija vodila otprilike između sela Novačani i sela Rudnik, koje se nalazilo sjeveroistočno od Novačana, gdje je epigrafski materijal uglavnom na grčkom jeziku; dok se nasuprot ovih sela nalaze sela Blace i Katlanovo, gdje su otkriveni natpisi na latinskom jeziku.¹⁷¹

Međutim, epigrafski materijal na pograničnim područjima nije presudan argument za određivanje graničnih linija jer su sva pogranična područja istovremeno kontaktne zone jezika, kulture, običaja, zakona, kultova i vjerovanja kako su mnogi već dokazali.¹⁷²

I pored ozbiljnih poteškoća, koje su i posljedica prirode materijala kojim se pritom koristi, ipak je moguće odrediti liniju južne granice Dardanaca odnosno Dardanije. Ona se nastavlja istočno od rijeke Vardara, polazeći od ušća rijeke Pčinje, te kroz područje između Ovčeg polja i Strimona, gdje su Makedonija, Dardanija graničile s Trakijom. To se može zaključiti i prema Ptolemeju,¹⁷³ premda su njegovi podaci koji se odnose na južnu granicu provincije *Moesia Superior* prilično neodređeni,¹⁷⁴ a po kojima bi dodirna točka između provincije *Moesia Superior*, Trakije i Makedonije bila planina *Orbelos*, iako se kod antičkih autora nije smatrala zasebnom planinom nego planinskim kompleksom,¹⁷⁵ koji se pružao između Aksija i Strumice.¹⁷⁶

Da se na tome mjestu nalazila dodirna točka ovih triju provincija, dokazuje i postojanje vojnog tabora koji se nalazio na gornjem toku rijeke Bregalnice, a što potvrđuje epigrafski materijal, otkriven u Scaptopri koji se nalazila između dva vojna tabora u Trakiji, odnosno u Gramadi kod današnjeg Blagoevgrada.¹⁷⁷ Ipak H. Kiepert¹⁷⁸ granicu između Trakije i Makedonije smješta kod vododjelnice rijeka Strumice i Bregalnice i nastavlja uzduž bugarsko-srpske granice; dok se prema F. Papazoglu¹⁷⁹ ta granica protezala planinom Plačkovica, kojom se, produžujući se prema istoku, spuštala na Strumicu.

Moglo bi se, dakle, zaključiti daje trasa južne i jugoistočne granice Dardanije vodila od ušća rijeke Pčinje prema sjeveroistoku, a zatim se spuštala prema jugozapadnim obroncima planine Osogovo, gdje je kod grada Zletovo počinjala granica između Gornje Mezije odnosno Dardanije i Trakije.

Što se tiče podataka koji bi nam mogli koristiti za utvrđivanje trase južne granice između Dardanije i Makedonije još od Dioklecijanovih administrativnih reformi 297. godine poslije Kr. pa sve do kasne antike, uglavnom ih nalazimo u listama popisa provincija.

171. Ovuje graničnu liniju bio predložio i Nikola Vulić (v. VULIĆ 1925: 1-4; 1924: 237-247).

172. FILIPOVIĆ 1935: 508-509; MÓCSY 1959: 284.

173. Ptol. III 9,1; III 11,1; III 12,1.; GEROV, B. Westthrakien 1,25 (= Pročvnija v'ruhu zapadnotrakijските zemi prez rimsko vreme, I-IV (Untersuchungen über die Westthrakischen Länder in römischer Zeit). *GSUFF*, 54,3/1958-60; 61,1/1967; 62,2/1968; 63,1/1969.

174. DOMASZEWSKI 1890: 147.

175. Poznato je da su antički autori pod imenom planine Orbelos podrazumijevali različite planine. Tako je za Herodota (V 16) ona bila Belasica, za Diodora (XX 19,1) jebila Belasica i Pirin; dok je za Strabona (VII fragm. 10) planina Orbelos obuhvaćala planinski kompleks koji se pružao s desne strane rijeke Strume i Pirina. A za Pomponija Melu (II 2,17) ona je sličila na planine Haemus i Rhodope odnosno Pirin; dok je za Plinija Starijeg (NHIV 10,35) što i za Pomponija Melu. Arijan

je (Anab. 11,4-6) pod imenom Orbelosje smatrao planine koje su se pružale južno od Pirina. I kod Ptolemeja (III 9,1; III 11,1; III 12,1) nije jasno što je on podrazumijevao pod imenom te planine. Međutim, on je također pod imenom Orbelos shvaćao planinski lanac od rijeke Meste do Vardara (v. GEROV 1970: 12 s; 1961: 167 s.; SPIRIDONOV 1980: 243 - 249.)

176. GEROV 1960-69, I: 15.; 1979: 235. Međutim, I. Mikulčić, smatra daje dodirna itočna točka ovih triju provincija bila nešto zapadnije, negdje kod sela Tatomir (v. MIKULČIĆ, I. 197: 489, Karta.

177. MIHAILOV, G. 1996: *IGBulg*. IV2236bNr.24-26; GEROV 1960-69, I: 26 s.; 1979: 234 ss.

178. KIEPERT *FOA* XVII.

179. PAPAZOGLU 1957: 86; 1979: 333 s.; GEROV, B. Die lateinische-griechische Sprachgrenze: 154, Karta 1; GEROV 1979: 236.

Na prvome mjestu je svakako Laterculus Veronensis koji prema T. Mommsenu znači administrativnu situaciju nakon Dioklecijanovih reformi 297. godine poslije Kr.¹⁸⁰

No, unatoč tome, trasa južne granice neće biti stabilna ni nakon Dioklecijanovih reformi. Potkraj IV. stoljeća poslije Kr., odnosno 386. godine kako smatra Th. Mommsen, Makedonija će se podijeliti u dvije provincije: *Macedonia Prima* ili Makedonija u pravom smislu riječi i *Macedonia Secunda (Salutaris)*.¹⁸¹ I dok se *Macedonia Prima* u *Notitia Dignitatum Orientalis* nalazi u okviru prefekture Ilirika zajedno s Kretom i s provincijom *Dacia Mediterranea* kojima je, kao namjesnik, upravljao konzul,¹⁸² dotle je *Macedonia Salutaris* bila pod vlašću praesesa koji je također bio namjesnik.¹⁸³ U "*Dimensuratio provinciarum*" koje predočuje stanje IV. stoljeća poslije Kr. nalazi se podatak da *Macedonia* na zapadu graniči s "Ilirskim pustinjama."¹⁸⁴ Iz ovoga se vrlo jasno razabire da se navedena granična linija podudara u cijelosti s onom koju donose Polibije,¹⁸⁵ odnosno Tit Livije.¹⁸⁶ Ta dioba, dakle, nije utjecala na promjeni granice između Makedonije i Dardanije. Na osnovi toga Nikola Vulić s pravom konstatira da je ta granična linija etnografskog karaktera, jer je prolazila područjem između ilirskog i makedonskog etnika.¹⁸⁷ Dvije Makedonije spominje i Komes Marcellin u kronici za 482. i 517. godinu poslije Krista.¹⁸⁸

Između 535. i 545. godine poslije Kr. *Macedonia Secunda* ili *Salutaris* ujediniti će se s Dardanijom koja tada nestaje kao posebna administrativna jedinica. O tome jasno govori Novella XI iz 535. godine poslije Kr., gdje se kaže da se *Macedonia Secunda* podvrgava pravnim ingerencijama nadbiskupije *Justinianae Primae*.¹⁸⁹ *Macedonia Secunda* ne spominje se ni u Novelli CXXXI iz 545. godine poslije Kr.¹⁹⁰ To znači daje potkraj VI. stoljeća poslije Kr. *Macedonia Secunda* odnosno *Salutaris* postala sastavnim dijelom Dardanije kako u crkveno-administrativnom, tako i političkom pogledu.

Ipak se postavlja pitanje kakve su bili etničke granice u to doba? Jedini izvor koji bi o tome mogao nešto kazati je Hijeroklov *Synecdemos* u kojem je prikazana administrativna slika potkraj V. i početkom VI. stoljeća poslije Kr.¹⁹¹

Sudeći prema Hijeroklu *Macedonia Salutaris* s kraja IV stoljeća nije bila identična s *Macedonia Secunda* V. stoljeća poslije Kr.

Prema F. Papazoglu u sastav *Macedonia Salutaris* potkraj IV. i početkom V. stoljeća poslije Kr. ulaze zapadna područja Makedonije.¹⁹² Međutim, *Macedonia Secunda* se ne spominje ni u djelu Prokopija iz Cezareje *De aedificiis*.¹⁹³ Nakon ukinuća *Macedoniae Salutaris* mnogi su se dijelovi

180. MOMMSEN 1951: 561 s. E. Schwartz, pak, smatra da je ova lista nastala 358. godine i da je pri njezinom sastavljanju za istočne dijelove Carstva korištena starija lista iz doba Konstatina Velikoga (v. SCHWARTZ 1937: 79 ss.); A.H.M. Jones smatra daje Laterculus Veronensis mogao nastati negdje između 312. i 313. godine poslije Kr. (v. JONES 1954: 21 ss.; O datiranju ove liste vidi i: PAPAZOGLU 1957: 87).

181. MOMMSEN 1951: 579. Međutim, prema J.B. Bury, *Macedonia salutaris* je formirana 396-9. godine, (v. BURY 1920: 135). S ovom datacijom J.B. Bury ne slaže se Guido Clemente, smatrajući da se u njoj skriva kronološka stratifikacija. (CLEMENTE 1968: 11 ss.).

182. *Notitia Dignitatum*. Or., str. 3.

183. *Notitia Dignitatum* Or. str. 5.

184. *Dimensuratio provinciarum* 11: "Macedonia (...) ab occidentem desertis Dardaniae (finitur). *Geographi Latini Minores collegit, recensuit, prolegomenis instruat Alexander Riese*. Hildesheim, 1964: 11.

185. Polyb. XXVIII 8,5.

186. Tit. Liv. XLIII 20,1.

187. VULIĆ 1924:246.

188. Marcell. com. *Chronicon*, str. 933, 939.

189. Novell. XI.

190. Novell. CXXXI, cap. III.

191. *Le Synecdemos d'Hierokles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, ed. E. Honigmann. Bruxelles, 1939.

192. PAPAZOGLU 1957: 94.

193. Procop. *De aed.* IV, 4.

susjednih teritorija izdvojili i pripojili matičnim teritorijama. Opravdano je vjerovati da se tom prilikom promijenila i linija južne granice Dardanije.¹⁹⁴

Na temelju svega rečenog moglo bi se zaključiti daje linija južne granice Dardanije, unatoč pravno-administrativnim promjenama, bilo crkvenim ili civilnim, koje su se događale za vrijeme Rimskoga Carstva, a osobito nakon administrativnih Dioklecijanovih reformi, tekla od podnožja planine Koraba, koja je u staro doba smatrana kao dio planine *Scardus* na istok, obuhvaćajući i područje Tetova i Gostivara, pa dalje prema istoku preko planine Suva gora sve do rijeke Treske. Odatle se spuštala sjevernim obroncima planine Jakupice na selo Vodno, nešto južnije od Bylazore, gdje se rijeka Pčinja ulijeva u Vardar. Tu se nalazi i *Praesidium*. Zatim, iscrtavajući luk prema sjeveru preko područja planine Ovce polje vodila je prema jugozapadnim obroncima planine Osogova, do područja gradića Zletova, gdje je i dodirna točka provincije *Moesia Superior* odnosno Dardanije, Makedonije i Trakije, odakle i počinje istočna granica između *Moesiae Superior*, odnosno Dardanije i Trakije.

Premda će se formiranjem nove provincije *Dacia Mediterrana* otcijepiti jedan dio etničkog dardanskog teritorija, ipak se linija južne granice neće promijeniti. Suprotno mišljenjima i stajalištima nekih znanstvenika, ona će se podudarati sa etnogeografskom granicom Dardanaca i Dardanije. Mogli bismo reći daje gotovo u cijelosti identična s onom iz predrimskog doba. Premda se zbog ekspanzionističke politike Makedonije, a kasnije i one rimske teritorij Dardanaca, odnosno Dardanije sužava, čini mi se daje linija njene južne granice koju sam, usprkos svim poteškoćama, a osobito nedostatku izvornog materijala, nastojao rekonstruirati, mnogo plauzibilnija i s etnografskog aspekta ispravnija od dosadašnjih pokušaja utvrđivanja te granične linije.

BIBLIOGRAFIJA

ANTWERPFINE 1936- J. van ANTWERPFINE. Macedon, Illyria and Rome 220-219 B.C. *JRS*, 26/1936: 25-

BEAUMONT 1936 - R.L. BEAUMONT. Greek influence in the Adriatic Sea before the fourth century B.C. *JHS*, 56/1936.

BELOCH - K.J. BELOCH. *Griechische Geschichte*. III-1.

BENGTSON 1965 - Hermann BENGTSON. *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*. München, 1965.

BURY 1920 - J.B. BURY. The Notitia Dignitatum. *JRS*, 10/1920.

CIMOCHOWSKI 1975 - W. CIMOCHOWSKI. Die sprachliche Stellung des balkanillyrischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. *StudAlb*, 10/1 (1973), 137-153.

CLEMENTE 1968 - Guido CLEMENTE. *La "Notitia Dignitatum"*. Cagliari 1968.

DEMITSAS 1989 - Margites G. DEMITSAS. *Sylloge inscriptionum graecarum et latinarum Macedoniae*, I. Chicago, 1980.

DETSCHER 1976 - D. DETSCHER. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien, 1976.

DÖLGER 1924 - Franz DÖLGER. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, I. München - Berlin, 1924.

DOMASZEWSKI, Alfred von

1890 - Studien zur Geschichte der Donauprovinzen. I. Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrischen Grenzzoll. *AEM*, 13/1890, 2.

DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA 1982 - Borka DRAGOJEVIĆ-JOSIFOVSKA. *Inscriptions de la Mésie Supérieure*. Vol. VI. *Scupi et la région de Kumanovo*. Beograd 1982. Karta (= *IMS*).

DROYSEN 1893 - J.G. v. DROYSEN. Pannonien und Dardanien-ethnographisches-geschichtliches. *KSAltG*, 1/1893: 79-81.

DUŠANIĆ 1977 - Slobodan DUŠANIĆ. Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior. *ANRW*, II 6, 1977: 52-94.

FEYEL 1946 - Michel FEYEL. Paul-Émile et le synedrion macédonien. *BCH*, 70/1946: 187-198.

FILIPOVIĆ 1935 - M. FILIPOVIĆ. Severna Veleška sela. Naselja i poreklo stanovništva. Knj. 28. *Srpski etnografski zbornik*. *SANU*, 51, (Beograd) 1935: 489-573.

FOL 1975 - A. FOL. *Trakija i Balkanite prez ranoellinističeskata epoha*. Sofija, 1975.

Geographi Latini Minores collegit, recensuit, prolegomenis instruxit Alexander Riese. Hildesheim, 1964.

GEORGIEV VI.I.

1957 - *Trakijskiat ezik*. Sofija 1957.

1966 - *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma, 1966.

GEROV, Boris

1960-69 - Westthrakien 1,25 (= Pročvnija v' rhu zapadnotrakijските zemi prez rimsko vreme, I-IV (Untersuchungen über die Westthrakischen Länder in römischer Zeit). *GSUFF*, 54 /1958-60, 3; 61/1967, 7; 62/1968, 2; 63/1969, 1.

1961 - Untersuchungen über Westthrakischen Länder in römischer Zeit. *GSUFF*, 54/1959-60 (1961), 5.

1970 - A propos de la population et des localités de la vallée du cours moyen de la Struma dans l'antiquité. Recherches de géographie historique. Académie Bulgare des sciences. Institut d'Études balkaniques. *StudBal*, 1/1970: 12 ss.

1971 - Das Zusammenleben des lateinischen und griechischen in Ostbalkanraum. *Romanitas*, 9/1971: 178 ss.

1979 - Die Grenze der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien. *ANRW* II 7,1, 1979: 234 ss.

1980 - Die lateinisch - griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel, u: Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit. Kolloquium vom 8 bis 10 April 1974. *BJVABh*, 40/1980: 145-165.

GEYER 1928 - Fr. GEYER. Makedonia. *RE*, 14, 1928, col. 638-771.

HAHN, J.G. von

1854 - *Albanesische Studien*, I. Jena 1854.

1861 - HAHN. *Reise von Belgrad nach Salonika*. Wien, 1861.

HAMMOND, N.L.G.

1959 - *A History of Greece to 322 B.C.* Oxford, 1959.

1967 - *Epirus*. Oxford, 1967.

1972 - *A History of Macedonia*, I. *Historicalgeography and prehistory*. Oxford, 1972.

HAMMOND - GRIFFITH 1979 - N.G.L. HAMMOND - G.T. GRIFFITH. *A Historj of Macedonia*, II. 550-336 B.C. Oxford, 1979.

HAMMOND - WALLBANK 1988 - N.G.L. HAMMOND - F.W. WALLBANK. *A Historj of Macedonia*, III. 336-167. B.C. Oxford, 1988.

JONES 1954 - A.H.M. JONES. The Date and Value of the Verona List. *JRS*, 44/1954:

JOSIFOVSKA 1964 - Borka JOSIFOVSKA. Jedan novi vojnički natpis iz Konjuha. *ŽA*, 13-14/1964: 166-170.

KACAROV, G.

1921 - Peonija, *Prinos k'm starata etnografija i istorija na Makedonija*. Sofija, 1921.

KATIČIĆ 1977 - Radoslav KATIČIĆ. Peonci i njihov jezik. *ŽA*, 21/1977: 25 - 31.

KAZAROV 1923 - G. KAZAROV. Die ethnographische Stellung der Päonen. *Klio*, 18/1923: 20-26.

KERAMITČIEV 1965 - Apostol KERAMITČIEV. Novi epigrafski spomenici od istočna Makedonija. *ŽA*, 15/1965, I: 109-115.

KIEPERT - Heinrich KIEPERT. *Formae orbis antiqui*, XVII. (= FOA).

KIEPERT 1878 - Heinrich KIEPERT. *Lehrbuch der alten Geographie*. Berlin, 1878.

KRAHE, Hans

1925 - *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen. Auf Grund von Autoren und Inschriften*. Heidelberg, 1925.

1929 - *Lexikon altillyrischer Personennamen*. Heidelberg, 1929.

1955 - *Die Sprache der Illyrier*, I. Wiesbaden, 1955.

KROMAYER 1907 - J. KROMAYER. *Antike Schlachtfelder in Griechenland. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte*, I - II. *Die hellenistisch-römische Periode: von Kynoskephalae bis Pharsalos*. Berlin, 1907, II. 1907.

LEAKE 1841 - W.M. LEAKE. *Travels in Northern Greece*, III. London, 1841.

LENK 1942 - B. LENK. Paiones. *RE*, 36, 1942, col. 2403 - 2408.

LÉVI-STRAUS 1961 - Claude LÉVI-STRAUS. *Race et Vhistoire*. Paris, 1961: Édition Gauthier. Unesco.

MACK 1951 - R. MACK. Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens im Norden und Westen. *DissGoßtingen*, 1951: 177 (u rukopisu).

MAY 1939 - J.M.F MAY. *The Coinage of Damastion*. Oxford, 1939.

MAYER 1957 - Antun MAYER. *Die Sprache der alten Illyrier*, I. Wien, 1957.

MELONI 1953 - Piero MELONI. *Perseo e la fine della monarchia Macedone*. Roma, 1953.

MERKER 1965 - L. MERKER. The Ancient of Paionia. *BalSt*, 6/1965: 35-54.

MIHAILOV - G. MIHAILOV 1966: *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae edidit Georgius Mihajlov. Academia litterarum Bulgarica Institutum archaeologicum. Series epigraphica. VOL. I-IV. Serdica* 1966.

MIKULČIĆ, IVAN

1966 - *Pelagonija u svetlosti arheoloških spomenika od Egejske seobe do Augusta*. Skopje, 1966.

1971 - Teritorija Skupa. *ŽA*, 21/1971: 466-469.

MIKULČIĆ - JOVANOVIĆ 1968 - MIKULČIĆ, I. - M. JOVANOVIĆ. Helenistički opidum u Krševici kod Vranja. *VrGl*, 4/1968: 355-375.

MIRDITA, Zef

1972 - A propos de la romanisation des Dardaniens. *StudAlb*, 9/1972: 277 - 298.

1975 - Intorno al problema dell'ubicazione e della identificazione di alcuni agglomerati Dardani nel tempo preromano. Utvrđena ilirska naselja. Colloque international à Mostar, 24-26 ctobre 1974. *PoskdCBI*, 24, 1975: 201-216.

1976 - Intervention sur la communication de P.C.Sestieri. *Iliria*, 4/1976, I: 431-432.

1985 - On the Problem of the Romanisation of the Dardanians. *The Albanians and their Territories*. Tirana, 1985: 179-194

1991-0 zapadnoj granici Dardanaca i Dardanije u antici. *GCBI*, 29, 27, 1991: 163-184.

MIRKOVIĆ, Miroslava

1960 - Rimski put Nissus-Scupi i stanica ad Fines. *ŽA*, 10/1960, I-2: 249-257.

1977 - Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermörsien. *ANRW*, 116, 1977: 811-848.

1981 - *Morija srpskog naroda*, I. Beograd, 1981: 84 - 85.

MÓCSY, András

1959 - Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior. *AAASH*, 11/1959, 283-307.

1962 - Pannonia. *RE Suppl IX*, 1962, col. 515-776.

1966 - Die Vorgeschichte Obermoesiens in hellenistisch-römischen Zeitalter. *AcAn*, 14/1966.

1970 - *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest 1970.

1974 - *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London - Boston, 1974: Routledge & Kegan Paul.

MOMMSEN 1951 - Theodor MOMMSEN. Verzeichniss der römischen Provinzen. *Gesammelte Schriften*, V. Berlin, 1951.

NIESE 1899 - B. NIESE. *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chdronea*, II. *Vom Jahre 281 v. Chr. bis zur Begründung der römischen Hegemonie in griechischen Osten 188 v. Chr.* Gotha, 1899.

OBERHUMMER 1927 - E. OBERHUMMER. Sintia. *RE*, V A-1, 1927, col. 258.

PAPAZOGLU, Fanula

1954 - Herakleja i Pelagonija. *ŽA*, 4/1954: 308-345.

1957 - Makedonski gradovi u rimsko doba. *Posebna izdanja. ŽA*, 1/1957: 45- 96.

1965 - Les origines et la destinée de l'Etat illyrien. Illyrii proprie dicti. *Historia*, 14/1965: 143-179.

1967 - Politička organizacija Ilira u vrijeme njihove samostalnosti. Simpozijum o Ilirima u antičko doba. *Poslzd*, 5, *CBI*, 2, 1967: 11-31.

1969 - Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. *Djela CBI*, 30, 1, 1969: 143-161.

1974 - Sur quelques noms "thraces" en Illyrie. *GCBI*, 12/1974: 50 -74

1978 - *Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*. Amsterdam, 1978.

1979 - Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II. *Principat* 7.1. Berlin - New York, 1979: 328-338 (= *ANRW*). 303-369.

PATSCH, Carl

1907 - Die thrakischen Spuren an der Adria. *JuAI*, 10/1907: 169 - 174.

1922 - *Herzegovina einst und jetzt*. Wien, 1922.

PETROV 1970 - K. PETROV. Rekonstrukcija na amvonot ot rotondata vo Konjuh. *GZFFS*, 22/1970: 271-306.

PAJAKOWSKI 1984 - W. PAJAKOWSKI. Pajonowie- ich Pochodzenie. *BalcPosn. Acta et studia*, 1/1984: 47-64.

RADOJČIĆ 1952 - S. RADOJČIĆ. Crkva u Konjuhu. *ZborRadBeograd*, 1/1952: 148-167.

RUSSU 1969 - I.I. RUSSU. *Miri. Istoria - limba "i onomastic - romnizarea*. Bucuresti, 1969.

SCHÜTT 1910 - C. SCHÜTT. Untersuchungen zur Geschichte der alten Illyrien. *Diss Breslau*, 1910: 23-25.

SCHWARTZ 1937 - E. SCHWARTZ. Ueber die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicea und Konstantinopel. *ABAWP*, 1937.

SPIRIDONOV, T. 1980 - Tošo SPIRIDONOV. Lamontagne Orbelos selon Claude Ptolemée. Problèmes ethno-culturels de la Thracie antique. *Thracia*, 5/1980.

Le Synecdemos d'Hierokles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre. Ed. E. Honigmann. Bruxelles 1939.

ŠAŠEL, Ana i Jaro

1963 - Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia...repertae et editae sunt. *Situla*, 5/1963.

1986 - Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia...repertae et editae sunt, II. *Situla*, 25/ 1986.

ŠKEGRO 1998 - Ante ŠKEGRO. Bergbau der römischen Provinz Dalmatien. *PrillnstPovZn* (Zagreb), 17-105/1998:

TARN 1913 - W.W.TARN. *Antigonos Gonatas*. Oxford 1913.

TOMASCHEK, W.

1882 - *Wo lag Scupi, Die Metropolis von Dardania? Zur Kunde der Hdms-Halbinsel*. Wien, 1882.

1893 - *Die alten Thraker*, I. 1893.

TOMOSKI, Tome

1961 - Prilog za rekonstrukcija na Tabula Peutingeriana na delnicata Scupi - Stobi. *ŽA*, 11/1961,/: 113-125.

1963 - Auf den Spuren der illyrischen Siedlungen Uscana. *ŽA*, 12/1963, 2: 340-343.

TRUHELKA 1929 - Ćiro TRUHELKA Arheološke beleške iz Južne Srbije. *GSND* 5/1929: 59-85.

VENEDIKOV 1943 - Ivan VENEDIKOV. *Zemitepo sredina Vardar. Prinos k'm antičnata geografijana Makedonija*. Skopje, 1943.

VUČKOVIĆ-TODOROVIĆ 1958 - Dušanka VUČKOVIĆ-TODOROVIĆ. Rimski dvojni grob iz Dobrog Dola kod Skoplja. *Starinar*, NS 7-8/1956-1957 (1958): 289-297.

VULIĆ, Nikola

1924 - Severna granica antičke Makedonije. *Strena Buliciana*. Zagreb - Split, 1924: 237-247.

1925 - Teritorija rimskog Skoplja. *GSND*, 1/1925: 1-15.

1926 - La nationalité des Péoniens. *Musb*, 30/1926: 107-117

1934 - Ratovanje makedonskog kralja Perseja s Rimljanima u našoj zemlji 170 i 169. god. pre Hr. *GlasSrpKralja*, CLX, 82/1934:

WALLBANK, F.W.

1940-*Philipp VofMacedon*. Cambridge, 1940.

1976 - Southern Illyria in the third and second centuries B.C. *Iliria*, 4/1976, 1:

ZIPPEL 1877 - Georg ZIPPEL. *Die römische Herrschaft in Illyrien*. Leipzig, 1877.

ILUSTRACIJE ILLUSTRATIONS

Karta 1 - Map 1

Granice Dardanije - The boundaries of Dardania (PAPAZOGLU 1969).

Karta 2 - Map 2

Granice Dardanije - The boundaries of Dardania: 1. Granice rimske provincije Dardanije - The boundaries of the Roman province of Dardania; 2. Granice provincije Makedonije - The boundaries of the Province of Macedonia; 3. Etnička granica Makedonije prema Iliriji - The ethnic boundary of Macedonia towards Illyricum; 4. Antički gradovi posvjedočeni u predrimsko doba - Ancient towns as testified in pre-Roman times; 5. Antička plemena posvjedočena u predrimsko doba - Ancient tribes as testified in pre-Roman times; 6. Suvremeni gradovi i gradići - Modern towns and townlets; 7. Arheološka nalazišta - Archaeological sites. (PAPAZOGLU 1969).

Karta 3 - Map 3

Granice provincije Gornje Mezije - The boundaries of the province of Upper Moesia (MIRKOVIĆ 1977).

Karta 4 - Map 4

Granice Dardanije - The boundaries of Dardania (MIRDITA 1975).

SUMMARY

ON THE SOUTHERN BOUNDARIES OF THE DARDANIANS AND DARDANIA

The problem of defining the southern border of the Dardanians and of Dardania has long been a preoccupation of scholars. Using information from authors of classical antiquity, epigraphic material, the results of contemporary research and his own field-work, the author of this article has attempted to reconstruct the boundary line. He also starts from the fact that within the material culture of the Dardanians we also find that of the Paeonians, who are indisputably an Illyrian tribe. Although the author's linguistic material, i.e. Greek and Latin, is confirmed by inscriptions, which before the settlement of the ethno-political border between Dardania and Macedonia was sometimes apodictically used, this is irrelevant particularly when we are concerned with a boundary which passes through contact zones which is the case with the southern border between the Dardanians. In a border zone like theirs the mixtures of various languages are easily possible, especially when we remember that Hellenization and Romanization of the Dardani was not highly developed. Independent of all this the author considers that before deciding on any boundary line we must take into account not only ethno-geographical but also historical and political actors. He also believes

that in order to fix the southern boundary of the Dardanians we need to rely on ethnographic information concerning the Paeonians too, and other tribes which were the neighbours of the Dardanians, always of course taking into account ethnic migration and emigration. An important long-term feature of the southern boundary of Dardania in classical times was its instability, the result of the military and imperialistic policy of Macedonia and later of Rome in various historical periods. (Cic. In *Pison.* 38)

For the prehistoric period down to the 4th century BC the author has mainly stuck to the ethnographic delimitation of the southern boundary of Dardania in relation to the Penesti and the Paeonians.

The neighbours of the Dardanians in the foothills of Mt Korab were the Penesti, an Illyrian tribe that extended from Lake Ohrid to the south and south-east of Mt Šar and the "Illyrian desert" (Polyb. XXVII 8,5; Tit. Liv. XLIII 20,1). The centre was *Uskana* (today Kičevo). This point forms a border triangle, later the provinces of Macedonia, Dalmatia and *Moesia Superior* which appear to coincide completely with the ethno-political border triangle in the pre-Roman era between the Illyrian tribes Penesti, Macedonians and Dardanians. The line of the south border begins at this triangle but was never completely. The tribe that bordered with the Dardanians in the south were the Paeonians.

Opinions are very divided concerning the ethnicity of the Paeonians. The author considers the reason for this is lack of linguistic, historical and archaeological material. But classical authors do not agree either about their ethnicity. Sometimes they call them Thracians, or Phrygians, Teuceri etc. However, on the basis of accessible material we know from their language that they were not Greek and that the Hellenes regarded them as northern barbarians. The author stresses that the Dardanians' southern border was with the Macedonians a notion that embraced only one part of Macedonia and a Paeonian tribe inhabiting the central course of the Vardar and its tributaries from left and right today's towns of Veles, Prilep, and Štip. The border with Macedonia is at Demir Kapija, north of Gevgelija. But on the basis of various sources the author considers that the Paeonians once lived on the territory that was later Macedonia. According to N.G.L. Hammond Paeonia was once, before the Trojan war, called Emania and the Vardar was the west border of Paeonia.

In trying to confirm the southern border of the Dardanians before the coming of Philip II (359-336) we still need to rely on ethnographic sources, since the details given by classical authors are not only scant, they are also inexact. After the death of Demetrius II, in 231 BC Paeonia came under the rule of the Dardanians. From Justin's narration (*Iustin* XXXVIII 3,14), according to the author, we can conclude that a large part of Paeonia was under the rule of the Dardanians. This can be seen from the demands made by Dardanian ambassador to Emilius Pula, after he was victorious over Perseus in the battle of Pindus in 168 BC, that Paeonia should be returned to them as it had always been theirs, (Tit. Liv. XLV 29,12). This is understandable if we accept the opinion of J.G. von Hahn who says that the Paeonians and the Dardanians are one tribe with two names. The name Paeonians is the older, the name Dardani dates from the Roman period and is of Latin origin.

Besides Bylazora which Philip V. in 217 BC conquered to stop once and for all the Dardanian attacks on Macedonia (Polyb. V 97,1), Titus Livius also mentions the town of Sintia which Philip conquered in 211 BC. Unlike other scholars the author of this article considers that it was right on the Macedonia/Dardania border (Tit. Liv. XXVI 25,3) and that it was part of Dardania. Titus Livius also says that it was *urbs Dardanorum* (Tit. Liv. XXVI 25,3).

In the reign of King Perseus in 168 AD the southern border of Dardania was in the Bylazora region. Titus Livius recorded that Perseus called the Bastarni with the aim of retaining power over this town (Tit. Liv. XLIV 26,9). On the basis of this author we may conclude that the part of Dardania

or Paeonia mentioned in the time of king Perseus was under Macedonia. This can be clearly seen from the fact that in 167 BC the Dardanians requested the Romans to grant them Paeonia which had been part of their territory (Tit. Liv. XLV 29,12).

For establishing the position of the south border of Dardania it is important to know the location *oifauces Pelagoniae* which Titus Livius mentions (Tit. Liv. XXI 28). The opinion of scholars differs. J. Kromayer, W.M. Leake, B. Niese consider it should be located at Veles. I. Venedikov, N.G.L. Hammond and at first F. Papazoglu consider it to have been at Babuna which passes from Veles towards Prilep. The author, however, believes that the most plausible argument is that of I. Mikulčić who considers *th&tfauces Pelagoniae* should be sought at Debršte on the north-westpoint of Pelagonia which then went down the river Treska, connecting with Dardania and Illyria. His opinion was later accepted by F. Papazoglu.

On the basis of the above the author considers that the south border of Dardania until the time of the Republic went from Korab that is the foothills of the Šar mountains where Dardania, Illyria and Macedonia go to the south, continues towards the south taking in the region of Tetovo and Gostivar. Then south-east to the curve of the river Treska and along the slopes of Jakupica at Vodno village, a little to the south of Bylazora, along the course of the Vardar. Then to the north across Ovce Polje to Mt Osogovo to join the eastern border of Dardania,

Although from the methodological point of view the language of epigraphs may be a useful way to establish geopolitical borders, as F. Papazoglu does, to exclude Tetovo and its plains from the Dardanian territory in order to annex it to the Penestian land? The author feels that when we are concerned with a region like this it is not possible. Especially as F. Papazoglu bases her conclusion on two or three Greek inscriptions which were found in the Tetovo region and which are dated 2nd and 3rd centuries BC. This was a contact zone where language mixture was common. The material that Papazoglu bases her conclusion on is insufficient for the conclusions she draws, for we need to take into account not only geographical climate but also the historical, social and political context in determining social structure. For these reasons the author considers that it is difficult to agree with the alteration of the line of the south-west borders as proposed by Papazoglu, her pupils and others.

It is interesting that N.G.L. Hammond considers the plains between Kačanička gorge across Kumanovo belonged to the Paeonians whose southern frontier divided them from Metohija, Tetovo and Gostivar. But when and why the region of Veles and *Scupi* came under the Dardanians and if in 167 it was under Roman control Hammond does not explain.

In establishing the line of the south border the diffusion of Damastian coins has been used. But since most Damastian coins have been found in Kosovo *Damastion* should have been located somewhere on the triangle Kišnica, Janjevo and Novo Brdo, in what is today Kosovo. Thus the use of these coins to decide on the boundary between Dardania and Macedonia the author feels to be untenable.

The line said to have represented the south border of Dardania was fixed during the Republic although the author believes we have no details from that time.

In any case because of barbarian attacks from the north and Roman movement against their northern neighbours the south geo-political border of Dardania was never stable. It did not become so until 6 AD when *Moesia Superior* and Macedonia became separate. It was then according to Strabo (Strabo VII fragm. 10) that the imaginary northern border of Macedonia went parallel with its south joining the mountains *Bertiskos*, *Scardos*, *Orbelos*, *Rhodope* and *Haemus* while its southern border went on the *Via Egnatia* line.

In the time of the Roman Emperors, says the author, the south frontier of Dardania corresponded with the south border of the *Scupi* colony, which was the south border of *Moesia Superior*, of which Dardania was an integral part. At one time Papazoglu accepted this boundary.

I. Mikulčić on the basis of archeological material which differs from that from the *Scupi* region, and five funeral stelae in Greek which are iconographically similar to Macedonian concluded that the Tetovo plain, that is Polog and part of the river Treska formed a single territorial unit with its centre in Lešok and that it could not therefore have been part of *Scupi*. F. Papazoglu and some others interested in epigraphy accepted this idea which entails changing the direction of the southern border of Dardania which the author considers is without foundation.

Anyone who only slightly knows the terrain *de visu* that Pološka plain and the Kumanovo basin with the centre at Lopata must have formed a separate economic and administrative unit of a municipal character in the *Scupi* colony. Besides these two municipalities the author considers that within *Scupi* there was a third *civitas* or *civitates peregrinorum*, which extended along the valley of the South Morava to the Grdelička cliff in the north with a lot of *ofpagi* and *vici* whose names are unknown to us for lack of epigraphic material. He considers it is important to take this into account in any attempt to establish the south border between Dardania and Macedonia in antiquity.

We have already suggested that epigraphic material is not reliable in the establishment of border lines especially in contact zones where language may become mixed. We must for this reason conclude that the arch drawn by I. Mikulčić, F. Papazoglu, B. Gerov and others as denoting the south-west border of Dardania is arbitrary. We have already said that the Tetovo region, because of its specific geographical position, could have been a separate political and administrative unit within the *Scupi* colony, either municipal in character or *civitas Peregrinorum*. I. Mikulčić is also of this opinion. But it cannot in any way be considered to be outside *Moesia Superior* that is, Dardania. F. Papazoglu and some others who have attempted to denote the line according to epigraphic criteria consider that the line should go through the valley of Skopje following the line of the mountains which close it from the south. These are: Suva Planina, Karadžica, Jakupica, Golešnica, then into the Vardar valley a little south of the mouth of the Pčinja river. She upholds this border line also by the distances on the Tabula Peutingeriana.

While giving a reconstruction of the road *Scupi-Stobi*, she omitted the place marked as *ad Aquas VIII* which shortens the line by 10 km unlike the 14 km of N. Vulić. But she is here mistaken because she did not start from the proper point of departure from where *Scupi* is as was first noticed by T. Tomoski who knows the terrain well *de visu*, which is Zlokučani, which lengthens the line by 4 km, while the distance between *Stobi* and through Gradsko, where there are archeological remains, by 5 km. This correction to the distance between *Scupi* and *Stobi* justifies the inclusion of station *ad Aquas*. Taking account of this correction the author considers that the line of the south border went to the mouth of the river Babuna in Vardar, that is south of *Bylazora*, today's Veles, more exactly to today's village of Venola where the *Praesidium* was located which guarded the entrance to the valley.

In spite of the fact that there are serious difficulties which are the result of the material he is using, the author considers that it is possible to establish the line of the south border of Dardania. It goes east of the Vardar, passing the mouth of the Pčinja, across Ovce polje and the *Strjmon* where Macedonia and Dardania bordered with Thracia and that would be Mt Orbelos, the mountainous terrain between the *Axios* and Strumica. The author takes as proof that this was a point of contact of these three provinces was the existence of a military camp on the upper course of the Bregalnica, which is shown by epigraphic material, discovered in *Scapotri* which was between two military camps in Thracia, or rather in Gramada near today's Blagoevgrad.

On the basis of the above the author concludes that the line of the south and south-east borders of Dardania went from the mouth of the Pčinja towards the north-east and then south-west along the slopes of Mt Osogovo to Zletovo where the border with *Moesia Superior* (i.e. *Dardania* and Thrace) began.

The line of the border would not have been stable even after Diocletian's reforms. In 386 was to be divided into two provinces: *Macedonia Prima* and *Macedonia Secunda (Salutaris)*. *Macedonia Prima* together with Crete and *Dacia Mediterranea* was within the prefecture of Illyria (Not. Dign., Or., 3)- In *Dimensuratio provinciarum* which shows the position in the 4th century AD the information is given that Macedonia lay on the west border of the "Illyrian desert" which very clearly shows that the border in question completely corresponded with that given by Polybius (XXVII 8,5) and Titus Livius (XLIII 20,1). Thus the division did not affect the border between Macedonia and Dardania. On the basis of this N. Vulić rightly affirms that this border was ethnographic and went between the Illyrian and Macedonian ethnic territories.

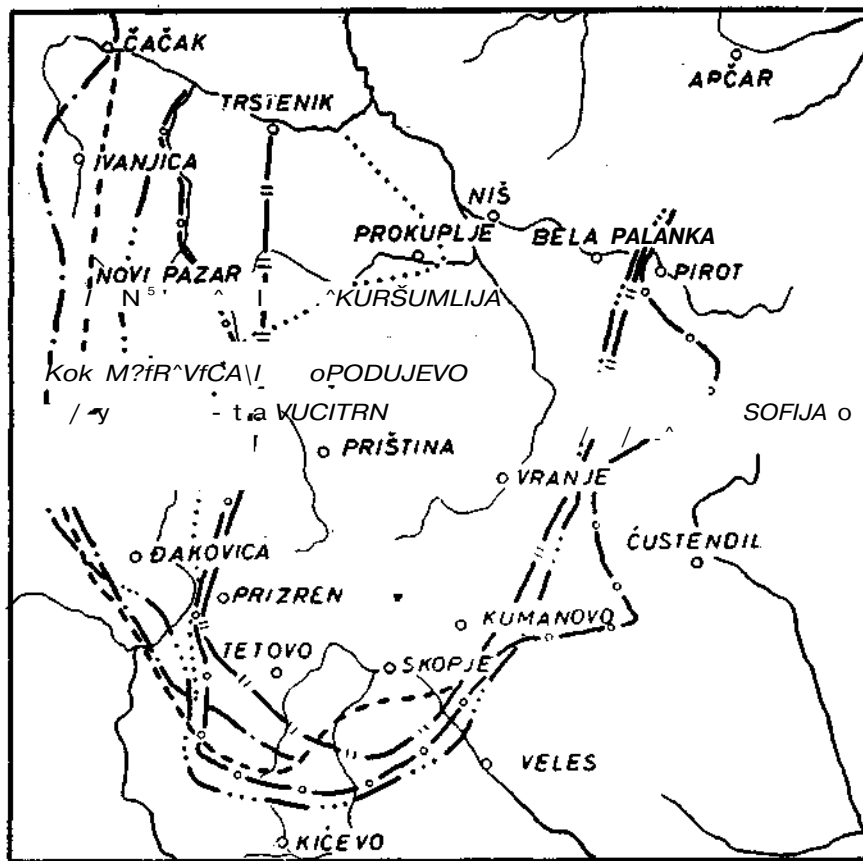
Between 535 AD and 545 AD *Macedonia Secunda* or *Salutaris* united with Dardania (Novella XI) for both religious, political and administrative purposes.

On the basis of the above the author concludes that the south border of Dardania, in spite of legal and administrative changes, either ecclesiastical or secular, which occurred during the Roman empire, and especially after Diocletian's reforms, ran east from the Mt Korab to include the Tetovo and Gostivar regions, continued east across the Suva Gora mountains to the Treska. From there it ran along the northern slopes of Mt Jakupica to Vodno village a little south of *Bylazora* where the river Pčinja flows into the Vardar. The *Praesidium* was located here. It then formed an arch to the north over the Ovice Polje mountains towards the south-west slopes of Mt Osogovo to the region of the small town of Zletovo which was the point of contact with *Moesia Superior* i.e. *Dardania*, *Macedonia* and *Thracia* from where the eastern boundary began between *Moesia Superior*, i.e. *Dardania* and *Thracia*.

Although the formation of a new province, *Dacia Mediterranea* cut off one part of ethnic Dardanian territory this does not affect the author's line of the south border which he considers almost completely coincides with the ethno-geographic borders of the *Dardania* in pre-Roman times.

Rukopis primljen 14.V.1999.

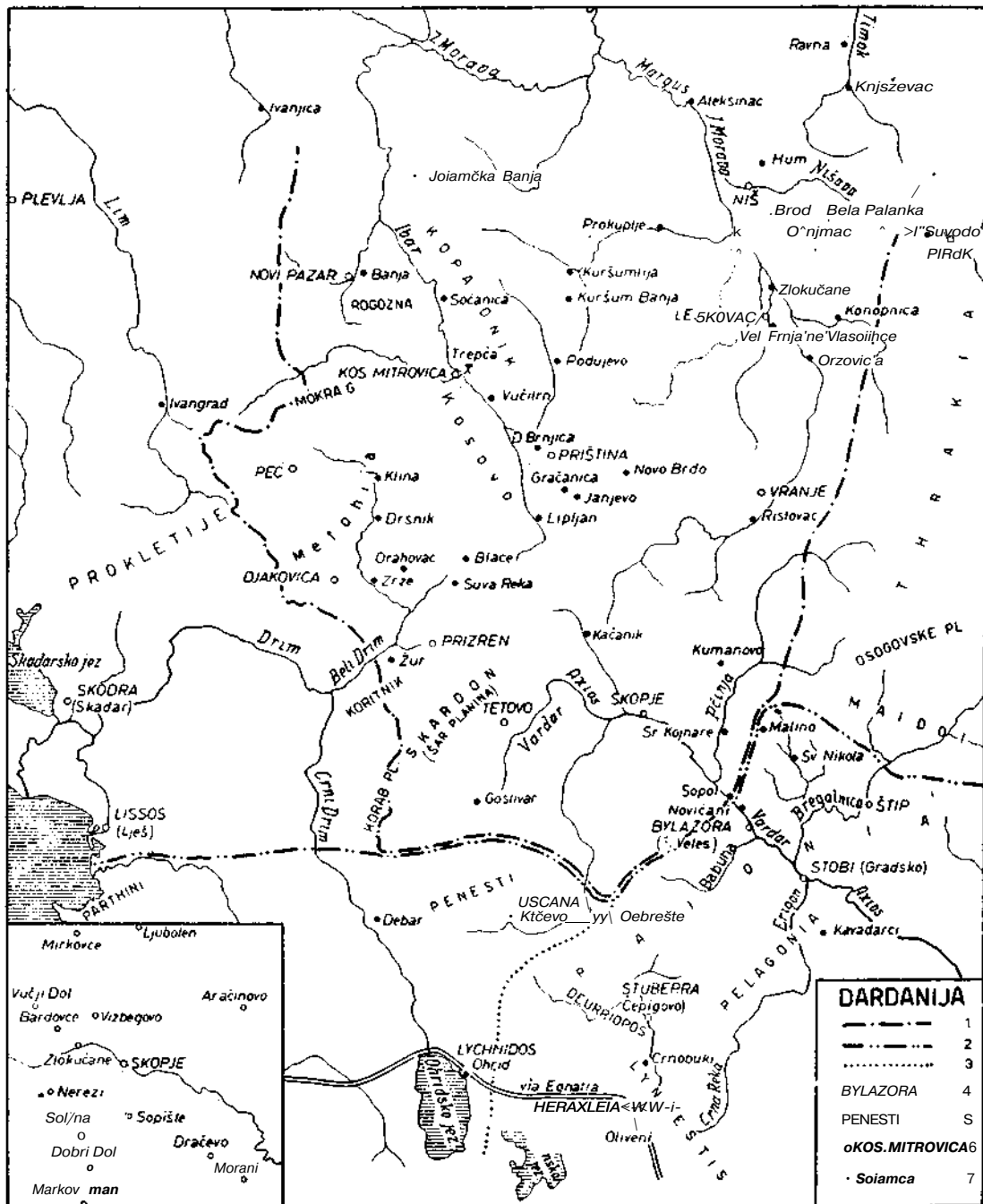
Rukopis prihvaćen 18.VIII.1999.

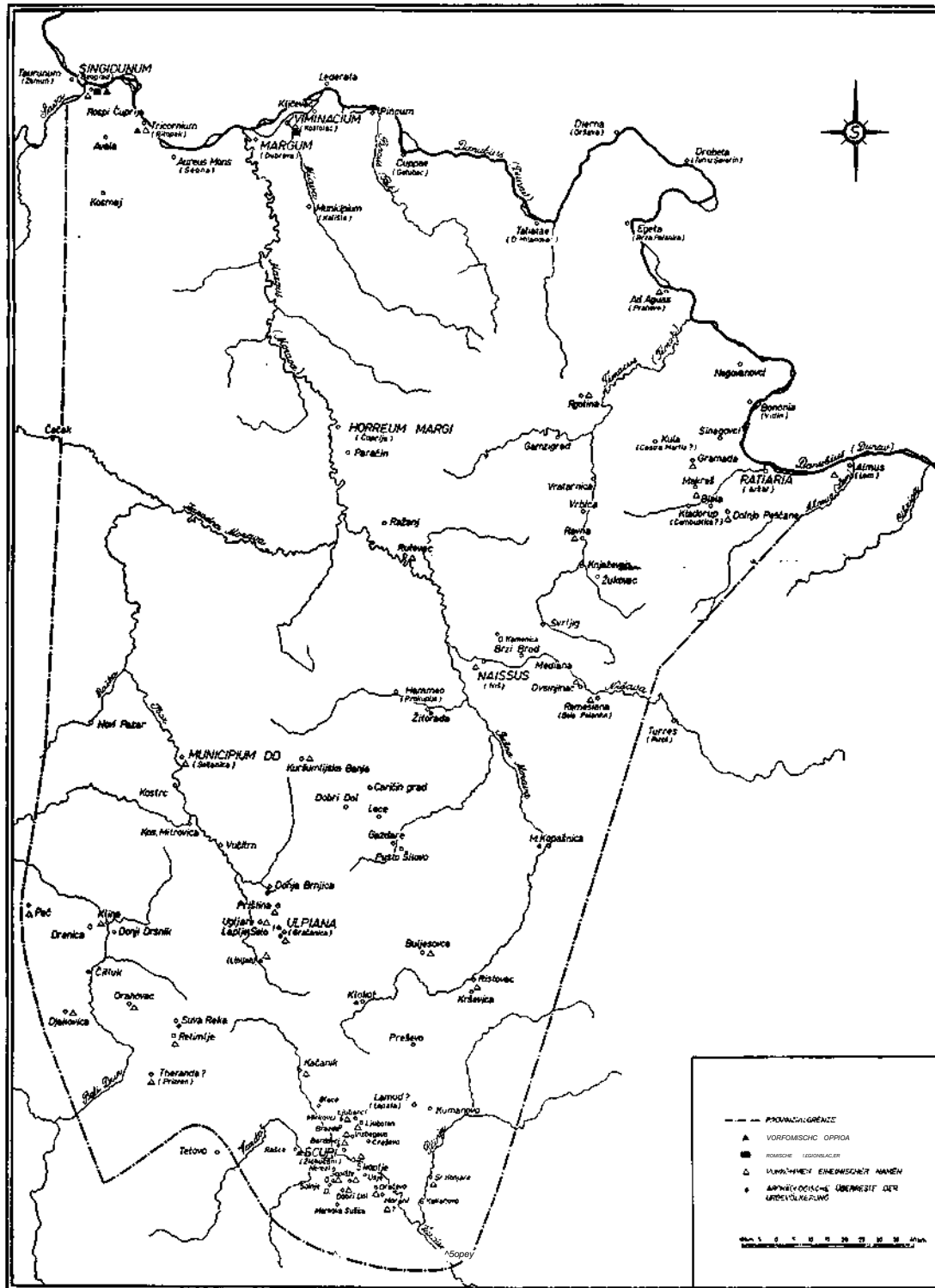
GRANICE DARDANIJE
prema

—○—	H. Kiepert-u	« ———	A. Moczy -u
— —	A. y. Dotmszewski	— . —	G. Alföldy -u
.....	N. Vutiću	—	F. Papazoglu

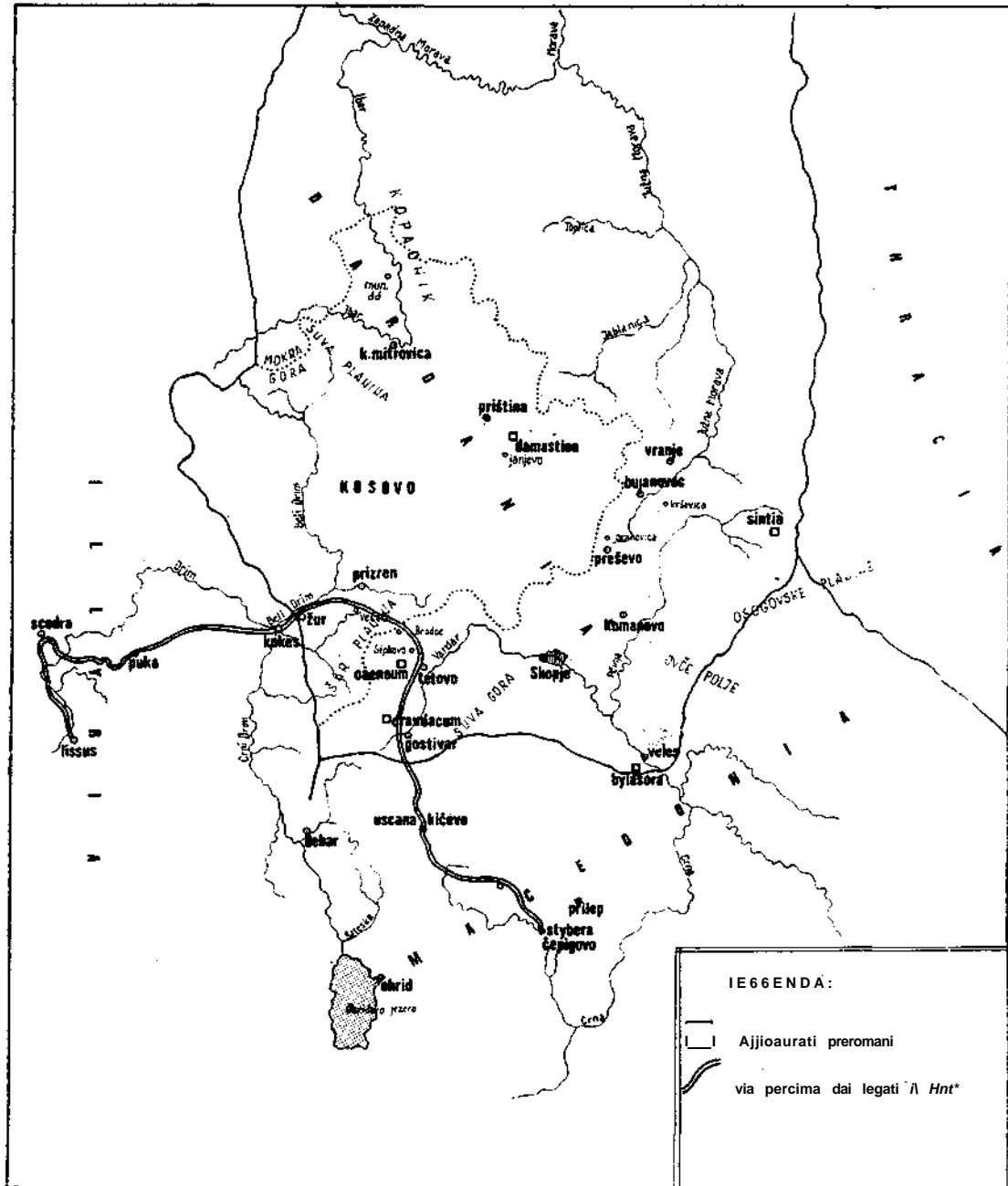
Karta 1.

Karta 2.

Karta 3.

Karta 4.